

“GESTREDEN IN HET EVANGELIE VAN CHRISTUS”

“Vrouwen die met mij gestreden hebben in het Evangelie, welke namen zijn in het boek des levens.” Filippenzen 4:3

Geloofsvervolgingen en geloofshelden in Frankrijk

Deel VI

Levensschets van drie koninginnen:

Renata van Ferrara

Margaretha van Valois, koningin van Navarre

Jeanne d'Albret, koningin van Navarre, 1528-1572

Madam Philippina de Luns, weduwe van de Monsieur Graveron

Beschreven door diverse auteurs

**EN AAN ALLEN BRIEVEN GESCHREVEN
DOOR**

JEAN CALVIJN

STICHTING DE GIHONBRON

MIDDELBURG

2009

INHOUD

1. Levensschets van Renata van Ferrara

2. Brief van Charles d'Espeville (schuilnaam van Calvijn) aan Renata

3. Brieven van Jean Calvijn aan Renata

4. Levensschets van Margaretha van Valois, koningin van Navarre

5. Brief van Jean Calvijn aan Margaretha

6. Jeanne d'Albret, koningin van Navarre, 1528-1572

7. Brieven van Jean Calvijn aan Jeanne d'Albret, koningin van Navarre, in Béarn

8. VROUWEN MISHANDELD EN GEMARTELD TE PARIJS, 1557

Waaronder mevrouw Philippina de Luns, weduwe van de heer Graveron

Overgenomen uit het Martelarenboek van Adriaan van Haamstede

9. Brief van Jean Calvijn aan deze vrouwen

- De levensschetsen van de koninginnen van Navarre zijn beschreven door mevrouw J.H. Alexander; uitgave Gospel Standard Strict Baptist en vertaald door ds. W. de Graaf.
- De brieven van Jean Calvijn zijn vertaald door dr. J. C. van der Does.

1. Levensschets van Renata van Ferrara

IN het herdenkingsjaar van Calvijns geboorte zullen er veel publicaties verschijnen over de reformator Johannes Calvijn. In dit artikel zal ik proberen een beeld te schetsen van wat de Reformatie heeft teweeggebracht in het leven van prinses Renata, die slechts een jaar jonger was dan Calvijn en die door haar huwelijk in 1528 met Hercules d'Este hertogin van Ferrara was geworden.

Renata werd op 10 oktober 1510 geboren in het kasteel van Blois aan de Loire als jongste van twee dochters uit het huwelijk van de Franse koning Lodewijk XII en Anna van Bretagne. Zo lang haar ouders leefden was Renata als koningsdochter een goede partij. Als jong meisje was ze al toegezegd aan keizer Karel V van Oostenrijk. En ook Hendrik VIII van Engeland had zijn belangstelling voor de jonge prinses laten blijken. Met geen van beide vorsten is het iets geworden. Alles veranderde voor de meisjes toen de beide ouders stierven. Hoewel Claude het oudste kind van de koning was, kon zij vanwege het feit dat ze vrouw was geen heersend monarch worden. Voor haar werd een graaf als echtgenoot gevonden, die zeer snel carrière maakte en meteen koning van Frankrijk werd onder de naam Frans I.

Renata was een leergierig meisje dat in de bibliotheek van Blois alles las wat los en vast zat. De godsdienstige tegenstellingen van die tijd trokken haar aandacht en zij voelde zich aangetrokken tot het gedachtegoed van de Reformatie. Nadat haar zuster, koningin Claude, was overleden, zat Renata haar zwager een beetje in de weg. Zij moest aan de man gebracht worden, het liefst aan iemand die ver weg woonde en niet te veel invloed had. Ferrara in Noord-Italië voldeed perfect.

Calvijn en de hertogin in Ferrara

Het huwelijk tussen Hercules en Renata was geen huwelijk uit liefde. Hercules d'Este wist echter wat een hertog te doen staat: zijn vader gehoorzamen en de belangen van het hertogdom boven alles stellen. Vader Alfons had ook niet de luxe gekend zijn eigen vrouw te kunnen kiezen. Door de politieke situatie gedwongen had hij destijds moeten trouwen met Lucrezia Borgia, de dochter van paus Alexander VI. Het huwelijk tussen Hercules en Renata werd geen succes. Hercules ergerde zich aan de verkwistende stijl van zijn gemalin. Renata beschouwde zichzelf toch een beetje als koningin van Frankrijk, wat ze ook geweest had kunnen zijn, ware het niet dat de Franse wetten dit onmogelijk maakten. Ze verzamelde een uitgebreide hofhouding van Franse gediensigen om zich heen. Ze was vrijgevig met geschenken en aalmoezen, vooral tegenover de Franse soldaten die berooid in Italië waren achtergebleven. Ze betoonde zich gastvrij tegenover iedere Fransman die om wat voor reden ook naar Ferrara kwam.

Het Ferrara van de zestiende eeuw was een cultureel en wetenschappelijk centrum van formaat. De hertogen begunstigden kunst en wetenschap. Het is niet vreemd dat in die situatie ook aan Calvijn werd aangeraden een bezoek te brengen aan Ferrara. Calvijn kwam in Ferrara aan in 1536, waar hij hartelijk werd ontvangen als een van die Franse geleerden die zich wilde laven aan de Italiaanse geleerdheid. Calvijn had eerder dat jaar de laatste hand gelegd aan zijn bekende werk de *Institutie of Onderwijs van de Christelijke Religie*. Een exemplaar van de eerste druk zal hij zeker hebben aangeboden aan de hertogin.

Hij was nog in Ferrara op Goede Vrijdag (14 april) toen de godsdienstige verschillen tussen de hertog en de hertogin tot een uitbarsting kwamen. Jeannetto, een van de zangers van de hertogin, liep de kathedraal uit tijdens de kruismeditatie, onderwijl het ritueel belachelijk makend. Er moest actie ondernomen worden. Tegen Jeannetto,

maar zeker ook tegen die ene Fransman van wie gezegd werd dat hij in het paleis van de hertogin kritiek had geuit op het Roomse geloof en op de paus. Die bovendien had gezegd dat de mens geen vrije wil heeft en geneigd is tot alle kwaad. In die woorden horen we de ideeën van Calvijn weerklinken. Van Calvijn echter wordt geen spoor gevonden, totdat hij een maand later weer opduikt in Parijs.

Calvijn en de hertogin blijven via brieven contact onderhouden. Door de correspondentie werd Renata steeds meer overtuigd van het goed recht van de Reformatie. Zij keert zich meer en meer af van de katholieke gebruiken. Haar echtgenoot Hercules klaagt zijn nood bij de Franse koning in de hoop dat die haar tot de orde zal roepen. Hij schrijft dat zijn vrouw steeds meer geloof hecht aan de nieuwe en perverse godsdienst, dat ze zich heeft afgekeerd van de sacramenten en de mis. Ze wil niet meer biechten en geen communie ontvangen. Ze heeft zelfs geweigerd een priester toe te laten aan het sterfbed van een van haar dienaren, omdat deze al vrede had met God en geen tussenkomst van een biechtvader nodig had.

De hertogin naar Frankrijk

Op de Franse troon is Frans I inmiddels opgevolgd door zijn zoon Hendrik II, een neefje van de hertogin. De Franse koning berispt zijn tante niet al te zeer. Hij waarschuwt hertog Hercules daarentegen dat hij de dochter van een Franse koning met respect moet behandelen. Vanaf dat moment leeft Renata min of meer als gevangene in haar eigen kasteel. Hoewel ze uit het openbare leven verdwijnt, heeft de afgelegen ligging van het kasteel het voordeel dat ze ongemerkt een briefwisseling met Calvijn en anderen kan blijven voeren en dat ze boodschappers kan ontvangen die haar steunen in haar protestantse geloof.

In 1559 wordt hertog Hercules ernstig ziek. Voordat hij sterft laat hij zijn vrouw bij zich komen en hij laat haar zweren dat zij zich na zijn dood niet meer zal inlaten met welke ketterij dan ook. Renata was nu de douairière hertogin van Ferrara. Haar zoon Alfons, die naar eigen zeggen protestanten meer haat dan de pest, neemt de plaats van zijn vader in. Maar wat moet ze zelf? Is ze gebonden aan haar eed om als goed katholiek in Ferrara te blijven zoals ze gezworen heeft? Ze besluit Calvijn om advies te vragen en die stelt haar gerust. Zij is niet gebonden aan de eed, omdat wat ze gezworen heeft tegen Gods wil ingaat. Hij schrijft haar dat ze moet geloven zoals haar geweten haar dat ingeeft. Verder adviseert hij haar Ferrara niet te verlaten, want wat voordeel brengt het om weg te vluchten voor een vuur en dan terecht te komen in een vuur dat nog erger is. Haar verlangen naar huis is echter te sterk. Ze besluit naar Frankrijk terug te gaan, waar inderdaad de situatie niet beter is. Ze komt terecht in de strijd tussen katholieken en de hugenoten. Haar eigen schoonzoon, de hertog Frans de Guise, neemt als aanvoerder van de Roomse troepen de wapenen tegen haar op. Renata weet zich echter te handhaven op haar landgoed Montargis, dat ze tot een centrum van het protestantisme maakt. Ze neemt op voorspraak van Calvijn een protestantse predikant in dienst. Haar kasteel werd een toevluchtsoord voor protestanten die ze beschermde tegen de strijdlust van haar schoonzoon. Calvijn noemt de hertogin met waardering in zijn brieven. Hij erkent het belang van haar inzet voor de zaak van het evangelie. Een van zijn laatste brieven, geschreven op zijn sterfbed, is aan haar gericht. Tijdens de massamoorden in de Bartolomeüsnacht wist de hertogin het leven te redden van een groot aantal protestanten. In 1575 stierf ze, gesloopt door ziekte en verlaten door haar kinderen en haar vrienden, op haar landgoed Montargis in haar geliefde Frankrijk. In het hertogelijke kasteel in Ferrara is nog haar kapel te zien, eenvoudig bekleed met marmer, zonder heiligenbeeld en zonder crucifix.

Henk ten Napel

Calvijn gebruikte vanwege de vervolgingen diverse schuilnamen, zoals Charles d'Espeville, Passelius of Martianus Lucianus.

2. Brief van Charles d'Espeville aan Renata

Mevrouw, ik prijs God, dat de man, die ik tot u gezonden heb, zich tot uw tevredenheid van zijn plicht gekweten heeft.¹ Ik hoop daarom, dat zijn arbeid mee mag werken, om u voort te helpen op de weg der zaligheid. Daar God het hem echter niet vergund heeft, zijn dienst verder bij u waar te nemen, bid ik u, mevrouw, in elk geval voort te gaan met u dagelijks te laten onderwijzen in de school van onze Heere Jezus Christus. U weet inderdaad, zonder dat anderen u dat zeggen, hoe nodig dat voor u is, vooral, daar de duivel allerlei onrust verwekt om u tot afval te bewegen. Maar daar u alle listen te weerstaan hebt, waarin die doodsvijand van ons zieleheil u wil verstrikken, bedenk ook daarbij, dat God van dit middel gebruik maakt, om uw geloof te beproeven. Schijnt deze beproeving u hard en bitter, bedenk wel wat de heilige Petrus zegt: *Opdat de beproeving uws geloofs, die veel kostelijker is dan van het goud, hetwelk vergaat en door het vuur beproefd wordt, bevonden worde te zijn tot lof en eer en heerlijkheid* (1 Petrus 1 : 7).

Als u in u meer zwakheid voelt dan wenselijk is, zo neem de toevlucht tot Hem, Die beloofd heeft dat allen die op Hem hopen, zullen zijn als een boom, die aan het water geplant is en zijn wortelen uitschiet aan een rivier, en het niet gevoelt wanneer er hitte komt, maar zijn loof blijft groen (Jeremia 17 : 8). Het staat immers vast, dat God niet zal dulden dat wij beproefd worden boven onze kracht en als Hij de teugel loslaat aan satan, zal Hij telkens en telkens de kracht in ons vermeerderen om ons te doen overwinnen. Het is goed en nuttig, om onze zwakheid recht te peilen, niet opdat wij daardoor ons overgeven aan wanhoop, maar opdat wij ons inspannen om het juiste geneesmiddel te vinden.

Vertrouw daarom, mevrouw, daarop, dat de vijanden, die van woede schuimbekken, niets zullen doen, hoe zij zich ook inspannen, zonder de wil van de Almachtige Meester; houd dus niet op tegen alle verzoekingingen te strijden en naarmate u daarvoor meer wapenen nodig hebt, naar die mate moet u de toevlucht nemen tot Hem, Die in staat is u te sterken; oefen u in heilige overdenkingen en, zoals ik u reeds gezegd heb, acht het middel niet gering om iemand bij u te hebben, die u dagelijks vermaant, wat tot dusver u zeer nuttig is gebleken. Ik hoop dat onze vrienden dat niet zullen nalaten en zodra het u zal behagen mij te melden, dat ik iemand zoeken moet die daartoe geschikt is, zal ik mij gaarne daartoe lenen.

Alleen, mevrouw, grijp moed en geef aan de satan het voordeel niet waarop hij hoopt, dat hij u onvoorbereid vindt en wanneer u meent door veinzerij de strijd te kunnen ontlopen, bedenk dan, dat zulk een angst de overwinning geeft aan de vijand, die deze begeert. Wij moeten immers zijn listen kennen om er aan te ontkomen. Al zou de toestand der kinderen Gods honderdmaal harder zijn, dan mag er nog geen sprake van zijn het goed in de steek te laten, waartoe God in Zijn oneindige goedheid u heeft willen roepen.

Ik heb ook gehoord, mevrouw, dat u aan uw hof niet zonder doornen bent. Maar ook dit kwaad moet u met het overige te bovenkomen. En hoewel het gevaar in het oog

¹ Op verzoek van Calvijn had de markies di Vico hertogin Renata een bezoek gebracht.

lopend is, dat degenen, die u wilt ontslaan omdat ze zich niet willen schikken, verstokt blijven en zich door kwaadspreken en lastering wreken, toch is het beter het onverwachts te proberen, dan altijd zo te moeten lijden Maar het voornaamste is, uw huis te zuiveren, zoals God het u beveelt en u hebt er het voorbeeld van bij David in Psalm 101. Wanneer u de moeite doet om uw huis zuiver en onbevlekt aan een zo goede Koning te wijden, hoop dan dat Hij er ook de Beschermmer van zal zijn. Niettegenstaande al uw arbeid zullen er altijd nog onvolkomenheden blijven, maar zoveel te meer moet u zich inspannen, om althans uw taak gedeeltelijk te vervullen, en wij hebben dit voorrecht dat God, als wij het doel trachten te bereiken, het willen voor het volbrengen neemt.

Ik heb u, mevrouw, nog een woord te zeggen over de bedenkingen, die u hebt tegen het recht om prebenden² te geven. Als u geen betere oplossing weet, moet u liever de goede abt er mee belasten, die u er gaarne van zal verlossen, te meer, daar het niet uw goed is en u zich niet al te zeer met dergelijke bagage moet belasten. In de volmacht, die u hem daarvoor geeft, kunt u, zonder dat men u daarvan een verwijt maakt, deze zinsnede doen invoegen, dat u aan hem die zaak overdraagt om uw geweten te ontlasten en omdat u zich niet wilt mengen in de zaken van de kerk Ik houd het immers voor onmogelijk dat u van uw recht een goed gebruik zou kunnen maken. Voor het overige, mevrouw, bid ik u, dat u zich hardt tegen verwijten, als u weldoet; want dat is het loon, dat ons van boven toegezegd wordt. Wat de bedreigingen betreft, die nogal ruw klinken, strijd tegen alle zwakheid; want zodra u die voet geeft, zult ti, inplaats van vooruit, achterwaarts gaan. Verwonder u er niet over, als u in uw binnenste tegenstand voelt opkomen, want al was Petrus nog zo'n dappere strijder, zelfs van hem moest getuigd: „Men zal u leiden, waarheen gij niet wilt." Daarin wordt ons bewezen, dat wij God nooit zonder innerlijke tegenspraak kunnen dienen, te meer, waar ons vlees geneigd is de strijd te ontvlieden.

De goede heer³, over wie u stellig gaarne enige berichten wilt ontvangen, is einde mei over zee gevaren en had voor midden juni de belofte ontvangen, dat men enige galeien zou zenden om zijn gemalin af te halen; want het is maar een korte overtocht en de kapitein wilde hem deze gunst bewijzen, omdat daaraan geen moeite of kosten verbonden waren. Ik denk dus dat hij spoedig terug zal zijn, tenzij God het hart van zijn vrouw op wonderlijke wijze verandert, die haar echtgenoot zo liefheeft, dat, als zij kon, zij hem met zich in het verderf zou storten. In elk geval heeft hij nu zijn plicht zo vervuld, dat hij voor God en mensen zich verontschuldigd kan houden.

Mevrouw, ik beveel mij nederig in uw gunst aan, na de goede God gesmeekt te hebben, dat Hij u altijd wil leiden door Zijn Geest, u sterken wil met Zijn kracht, u in Zijn hoede nemen en u doen toenemen in alle goed werk.

Uw zeer nederige dienaar,
Charles d'Espeville
20 juli 1558

² Kerkelijke bediening of titel, waaraan een zekere wedde was verbonden.

³ De markies De Vico, uit de hoogste kringen in Napels, een vurig hervormde, was uitgeweken naar Genève, zijn vrouw wilde hem daarheen niet volgen.

3. BRIEVEN VAN CALVIJN

Op 3 oktober 1559 was Hercule d'Este, hertog van Ferrara, gestorven. Op zijn sterfbed had hij van zijn echtgenote Renata van Ferrara, onder ede de belofte afgedwongen, dat zij niet meer met Calvijn zou corresponderen. Haar zoon Alfonsus stelde zijn moeder voor de eis rooms-katholiek te worden, dan kon zij in Ferrara blijven; of terug te keren naar Frankrijk. Ze koos het laatste en vertrok naar haar vaderland in september 1560. Zij berichtte haar besluit aan Calvijn en verzocht hem om een predikant.

Aan de hertogin Renata van Ferrara

Mevrouw, niettegenstaande uw herhaald verzoek, heb ik niet kunnen besluiten u de persoon te zenden, waarom u vroeg, daar ik vreesde dat zij, die mij er om vroegen, in hun ijver verder gingen dan uw bedoeling was. Ik had immers geen brief van u, die mij zekerheid gaf, of u het wenste of niet. En ook nu, mevrouw, had ik liever groter zekerheid gehad, om u duidelijker te kunnen schrijven. Niet, dat ik de bringer van de brief, die mij voldoende bewijzen gegeven heeft dat hij door u gezonden is, wantrouw, maar u weet, mevrouw, hoe makkelijk de mensen verleid zouden kunnen worden, om mij tot allerlei te brengen, wat voor u tot grote onaangenaamheden zou kunnen leiden. Wat de eed betreft, die men u gedwongen heeft te zweren, daarin hebt u gefaald en God beledigd; u bent dan ook niet verplicht die, evenmin als een bijgelovige gelofte, te houden.

U weet, mevrouw, dat Herodes niet alleen niet geprezen werd omdat hij de eed, die hij zonder nadenken gezworen had, al te goed hield, maar dat hem dat tot een dubbel oordeel geworden is (Markus 6 : 21 v.). Ik zeg dit niet, om u lastig te vallen om mij te schrijven, maar opdat u geen gewetensbezwaar zou hebben in een zaak, waarin God u vrijheid laat en u van alle schuld vrijstelt. Ik heb mij van mijn plicht gekweten, mevrouw, u hierop opmerkzaam te maken

Wat de reis betreft, mevrouw, die u van plan bent te ondernemen, moet ik u toch verklaren dat, hoe wreed en deerniswekkend de gevangenschap is waarin u smacht en zo lang gesmacht hebt, u toch niet veel zult winnen, als u uit de ene afgrond bevrijd wordt, om in de andere te geraken; want ik zie niet in, hoe deze verandering uw toestand kan verbeteren. De regering, waarin men beweert u te willen betrekken, is zo verward, dat iedereen daarover verontrust is. Als u er was en men luisterde naar u, dan geloof ik wel, mevrouw, dat de zaken niet zo slecht gingen, maar dat is niet wat men wenst (in Frankrijk). Men wilde zich met uw naam dekken, om de toestand te doen voortduren, die niet lang meer gehandhaafd kan worden. Wanneer u er heengaat en u in die verwarring mengt, dan is dat klaarblijkelijk God verzoeken. Uw geluk ligt mij na aan het hart, mevrouw; wanneer echter wat in de wereld groot en hoog is, u verhindert dichter bij God te komen, dan moest ik een verrader jegens u zijn, als ik u deed geloven, dat zwart wit is. Zou u vastbesloten zijn u vrijmoedig te gedragen en standvastiger dan tot dusver, dan zou ik God bidden u er spoedig heen te brengen en eerder dan men wenst; maar als het slechts is om ja en amen te zeggen op alles wat voor God en de mensen verwerpelijk is, dan kan ik niets anders zeggen, dan dat u te waken hebt, dat u niet van de regen in de drup komt.

Ik wil daarmee echter niet zeggen, mevrouw, dat het mijn raad is, dat u in uw tegenwoordige dienstbaarheid blijft en daarin inslaapt, want er is meer dan genoeg tot

duisver geschied. Maar ik wil u verzoeken zó te veranderen, dat u ook God met een goed geweten kunt dienen en grijpen naar het rechte doel, zonder u opnieuw door de netten te laten omstrikken, die moeilijk te verscheuren zijn en die u even vast, zo niet vaster dan voorheen, zullen binden.

Wat het ook zij, mevrouw, u hebt reeds te veel geleden en wanneer u geen medelijden hebt met uzelf, is het te vrezen, dat u voor uw kwaad te laat hulp zoekt. Geheel afgezien van dat, wat God u reeds sinds lang door Zijn Woord getoond heeft, waarschuwt uw leeftijd u, daaraan te denken, dat onze erfenis en onze eeuwige rust niet beneden is en Jezus Christus is het wel waard, u zowel Frankrijk als Ferrara te doen vergeten. God heeft u ook door uw weduwschap vrijer en zelfstandiger gemaakt, om u des te meer aan Hem te verbinden.

Ik zou graag willen, dat ik gelegenheid had u deze dingen mondeling uitvoeriger uiteen te zetten, niet slechts éénmaal, doch van dag tot dag. Maar aan uw wijsheid laat ik over te bedenken wat ik niet geschreven heb.

Terwijl ik mij, mevrouw, nederig in uw welwillendheid aanbeveel, bid ik de lieve God, dat Hij u in Zijn hoede neme, u door Zijn Geest besture en u doe toenemen in alle goed werk.

5 juli 1560

Aan de hertogin Renata van Ferrara

Mevrouw, hoewel ik aanleiding heb God te danken, dat Hij u bij voortduur in Zijn vrees en gehoorzaamheid houdt, toch leert de ervaring, hoe nodig het is daarin voort te gaan en zich er meer en meer in te bevestigen; daarom hoop ik, dat u mij steeds dankbaar zult zijn wanneer ik, om de verering die ik voor u heb en de heilige begeerte, die ik koester voor uw heil, zodat de Name Gods meer en meer door u verheerlijkt wordt, mij beijver om u zoveel als in mijn vermogen is te helpen.

Ik weet, dat u het gaarne hebt, dat men u onderwijst, ja zelfs tot uw plicht opwekt, waarbij u leerzaam en geduldig alles ontvangt wat, zoals u weet, uit God voortkomt.

Welnu, mevrouw, als u vroeger geleerd hebt, dat om op de rechte weg te blijven, men alle betrekkingen met de wereld moet verlaten, komt het er op dit ogenblik op aan, het geleerde in praktijk te brengen. Ik behoef de moeilijkheden niet op te noemen, die u zouden kunnen hinderen of belemmeren tot Gods eer te dienen, daar u die maar al te goed kent. Maar des te meer moet ge u bekrachtigen, om ze uit de weg te ruimen, met de bede dat Hij, Die zulk een goed werk is begonnen, het ook zal voleinden. Wapen u slechts met Zijn beloften en neem toevlucht tot de kracht van Zijn Geest, Die sterk is om u de overwinning in elke strijd te geven.

Intussen, mevrouw, verzoek ik u uw best te doen, zulk een voorbeeld te geven, zoals God het van u eist in de hoge plaats, waartoe Hij u verheven heeft, dat de goedgezinden er moed uit grijpen en de bozen er door beschaamd worden. Zij zullen zelfs van spijt omkomen, wanneer u God die eer bewijst dat u, om Hem te gehoorzamen en te behagen, hen veracht.

Ten tweede, mevrouw, smee ik u om te volharden — zoals u reeds begonnen bent — in het ondersteunen van de arme leden van Jezus Christus en rust aan de Kerk te verschaffen. Afgezien daarvan dat dit een dienst is die aangenaam is aan God, ja zelfs een offer van goede reuk, moeten wij ook aangespoord worden door hetgeen gezegd wordt in de Schrift dat zij, die arme leden van Jezus Christus helpen en ondersteunen, medearbeiders worden der waarheid en dat is zulk een eretitel, dat niets gespaard moet worden om die te verwerven.

Zoals zij die onderweg zijn zich haasten als zij de nacht zien naderen, mevrouw, zo moet ook uw leeftijd u aansporen om alle krachten in te spannen, zowel om een goed getuigenis in deze wereld na te laten, maar ook om dat mee te dragen voor God en Zijn engelen, dat u de Kerk van onze Heere hoger geschat hebt dan alle goederen en aardse eerbewijzen. Wanneer u, zoals het behoort, moed grijpt, hoop ik dat God uw grootmoedigheid en standvastigheid zo zal laten gedijen, dat alle gelovigen luidkeels en eenstemmig uw terugkeer in Frankrijk zullen zegenen; en erkennen, dat God waarlijk door u medelijden met hen gehad heeft en hun de hand heeft gereikt, toen Hij u op hoge leeftijd in uw vaderland gebracht heeft. Omdat dit een werk is, dat verre uitgaat boven alle menselijke kracht, verzoek ik u, mevrouw, u er dagelijks toe aan te sporen en op te wekken door de heilige vermaningen, die ons in de Schrift gegeven worden.

Daarmede, mevrouw, na mij nederig te hebben aanbevolen in uw goede gunst, enz.

16 januari 1561

De hertogin was in Parijs geweest; zij had daar huisgodsdienst oefeningen gehouden, wat tot oproerige tonelen aanleiding had gegeven. Daarop was zij weer naar haar kasteel in Montargis getrokken. De munt, waarvan sprake is, was een goudstuk, dat haar vader, Lodewijk XII, had laten slaan, toen hij in oorlog was met paus Julius II. Het opschrift was: *Perdam Babylonis nomen: Ik zal de naam van Babylon uitroeien.*

Aan de hertogin Renata van Ferrara in Montargis

Mevrouw, ik geloof, dat u mijn laatste brief ontvangen hebt; ik wacht daarop nog antwoord om mij van mijn plicht te kwijten met betrekking tot dat, wat het u behaagt mij te schrijven. Intussen wilde ik de gelegenheid niet laten voorbijgaan, deze bode ook tot u te zenden, opdat u van hem vernemen zou, hoe het hier gesteld is. Het is beter hem dat met een mondelinge boodschap op te dragen, dan het papier er mee te belasten, daar hij een der vertrouwde vrienden is, die ik heb en een betrouwbaar man, op wie men volkomen aan kan.⁴ Hij is een zoon van wijlen de heer Budé, meester van de verzoekschriften aan de koning, die om zijn kennis zeer beroemd was. Voor het overige, mevrouw, hebt u metterdaad getoond, dat het wonen in Parijs u in het geheel niet beviel. Het ware wel te wensen, dat u altijd aan het hof vertoefde, tot steun van de arme kerken, maar het verwonden mij niet dat u een rustiger plaats hebt opgezocht.

Nu, daar God u teruggebracht heeft in uw stad, past het u, uw zorgen te verdubbelen, om zowel uw huis als uw onderdanen goed te regeren. Ik weet, mevrouw, hoe nors het volk is en hoe u tot dusver zonder veel vrucht aan hun bekering gewerkt hebt. Hoe het ook zij, ik smeed u de vermaning van de heilige Paulus in deze plaats in toepassing te brengen: „Laat ons goed doen en niet vertragen" (Galaten 6 : 9), welke boosaardigheid u daarin ook zou willen doen verkoelen. Vooral moet uw huis een spiegel zijn om een voorbeeld te geven aan hen, die enigszins volgzaam zijn; en diegenen beschaamd te maken, die onverbeterlijk en geheel verstokt zijn.

Om dit te doen, mevrouw, verzoek ik u de hand te houden, zo goed gij kunt, aan de handhaving van een goede tucht, om de ondeugden en de ergernissen te weren. Ik heb

⁴ De bode van Calvijn was Jean Budé, beer van Vérace.

hier niet alleen het oog op de burgerlijke politie, maar ook op de kerkenraad; zij, die geroepen zijn toezicht te houden op de zeden, moeten lieden zijn die God vrezen, van een heilig leven en van zulk een oprechtheid en voortvarendheid, dat niets hen weerhoudt hun ambt uit te oefenen; ook van zulk een ijver om als het nodig is de ere Gods geheel te handhaven. Ook mag niemand — van welke rang of stand hij zij, en al bezit hij nog zozeer uw vertrouwen en hoogachting — zich schamen, zich aan de ordening te onderwerpen, die de Zoon van God Zelf heeft ingesteld, om de hals onder Zijn juk te buigen.

Ik verzeker u, mevrouw, dat er zonder dit geneesmiddel een teugellose ongebondenheid zal ontstaan, die een verschrikkelijke verwarring ten gevolge zal hebben. Zij, die min of meer het christendom belijden, zouden dan uit elkaar geraken. Kortom, er zou een vreemd en wispelturig Evangelie ontstaan, want men ziet wel, hoe ieder zich iets inbeeldt en zijn wellusten wil volgen. Het is verwonderlijk, dat zij, die zich vrijwillig onderworpen hebben aan de tirannie van de paus, niet willen dulden, dat Jezus Christus in alle zachtheid tot hun heil over hen heerst. Maar werkelijk, de duivel maakt van deze list gebruik, om de waarheid Gods te schande te maken, de zuivere godsdienst door het slijk te sleuren en de heilige Naam van onze Verlosser te lasteren. Zo is, mevrouw, voor een ware gezuiverde kerk meer dan noodzakelijk, dat er mannen zijn, die opzicht hebben over ieders leven. Opdat echter niemand zich gegriefd voelt om rekenschap af te leggen aan de daartoe aangestelde oudsten, is het nodig, dat zij gekozen worden door de gemeente, omdat er alle reden voor is dat deze vrijheid gehandhaafd blijft en ook, dat dit er toe dient, om met de grootste zorg de geschikte en bekwame personen te kiezen, die aldus door de gemeenschap zijn goedgekeurd.

Ik twijfel niet, mevrouw, of gij hebt onze broeder De Coulognes⁵ geholpen door uw gezag zulk een ordening in te voeren. Maar wetende aan hoeveel bederf de vorstenhoven onderhevig zijn, kwam het mij niet overbodig voor u aan te sporen die te handhaven. Het is zelfs goed u er opmerkzaam op te maken, dat de duivel zich te allen tijde ingespannen heeft, om de dienaren van het Evangelie door valse berichten en lasteringen verachtelijk, gehaat of bespottelijk te maken. De gelovigen hebben zich wel te hoeden voor deze sluwheid. Want wanneer iemand afkerig is geworden van de weide der zaligheid, is dat niet alleen schade voor het lichaam, want het gaat hierbij om het leven der zielen. Hoe het ook zij, mevrouw, als er lieden zijn, die, zij het ook indirect, u trachten af te houden van het werk, dat door u zo goed begonnen is, dan moet u die ontvlieden als een dodelijk gif, want de duivel heeft ze opgestookt om u van God te vervreemden, Die in Zijn dienaren erkend wil worden.

Laat u voor alles, mevrouw, er niet toe verleiden, iets in het wezen der Kerk, zoals de Zoon van God die door Zijn bloed geheiligd heeft, te veranderen. Want Hij is het, voor Wie alle knie zich moet buigen. A

Is iemand, om u te paaien, zegt, dat uw huis toch zijn voorrechten moet hebben, bedenk, dat men uw huis geen groter oneer kan aandoen, dan door het los te maken van het lichaam der Kerk, terwijl het daarentegen voor u de grootste eer is, als uw huis gereinigd wordt van alle vuiligheid.

Ik vraag u, mevrouw, waar heeft men eerder geneesmiddelen nodig dan waar de ziekten veel voorkomen? Ik laat u oordelen, of er aan de hoven niet makkelijker tot uitspattingen wordt overgegaan dan in de kleine huishoudingen, als men er geen

⁵ De hofpredikant; een schuilnaam vanwege de vervolging; zijn eigenlijke naam was François de Morel, predikant o.a te Parijs en Vassy.

maatregelen tegen neemt. Ik zeg niet dat, wanneer er enige ergernis is onder uw ondergeschikten, men u niet, als voornaamste lid der Kerk, daarop het eerst opmerkzaam moet maken om straf op te leggen; maar dat uw gezag niet de loop der gerechtigheid mag tegenhouden, daar, als uw dienaren gespaard werden, alle eerbied voor de kerkenraad als water zou wegvlieten.

Mevrouw, ik wil nu met iets anders beginnen; reeds lang heb ik het voornemen gehad, u een goudstuk ten geschenke te geven. Komt u dat niet al te vrijpostig voor? Daar ik echter in twijfel ben, of u reeds een dergelijk exemplaar hebt, heb ik het tot dusver nagelaten, want het heeft alleen waarde voor u, als u er nog geen hebt. Ik heb de munt meegegeven aan bringer dezes, om ze u te laten zien en als zij nieuw voor u is en het u behaagt ze te aanvaarden, is dit het schoonste nieuwjaarsgeschenk dat ik u kan aanbieden.⁶

Mevrouw, na mij zeer nederig in uw goede gunst aanbevolen te hebben, smeed ik onze goede God, u in Zijn heilige hoede te nemen en u te doen toenemen in alle goeds en alle voorspoed.

8 januari 1564

Een uitvoerig schrijven over valse en goede liefde tot de vijanden. De hertog de Guise, Frans van Lotharingen (1519-1563), was gehuwd met Anna d'Este, dochter van Renata. De Guise was een groot vijand der Hugenoten, hij was medeplichtig aan het bloedbad van Vassy (1562) en werd in 1563 door een dweepziek Hugenoot, Poltrot de Méré, vermoord.

Francisco Porto was hoogleraar in de Griekse taal te Genève; hij had de hertogin op een reis naar Frankrijk bezocht.

Aan Renata, hertogin van Ferrara, te Montargis

Mevrouw, uit uw laatste brief heb ik gehoord dat, toen u indertijd de heer Francisco opdroeg mij te verzoeken hen, die zich gaarne christenen noemen, op te wekken tot liefde, dit voornamelijk betrekking had op enige predikanten die u, naar uw mening, tamelijk liefdeloos vond. Ik kan met grond aannemen, dat dit de overleden heer de hertog de Guise geldt, voor zover die predikanten al te vurig waren om hem te veroordelen. Welnu, mevrouw, voor ik op de vraag zelf inga, moet ik u in de Naam Gods verzoeken er wel aan te denken, dat gij ook naar de andere zijde maat houden moet, want ook in een ander oordeel dan het oordeel van afkeuring, kan men te ver gaan. Zonder mij op anderen te beroepen, heb ik uit uw eigen brief gemerkt dat uw persoonlijke genegenheid u doet vergeten, wat u anders goed bekend zou zijn.

Op mijn opmerking, *dat David ons door zijn voorbeeld leert, de vijanden Gods te haten*, zegt u, dat in zijn tijd onder de strenge wetten het nog geoorloofd zou zijn zijne vijanden te haten.

Nu, mevrouw, zo'n uitlegging kon de ganse Schrift omver werpen en daarom moeten wij die mijden als een dodelijk vergif. Men ziet immers, dat David de beste mensen die men heden kan vinden, in goedheid overtrof. Want wanneer hij zegt, dat hij weende en veel tranen stortte in zijn hart over hen die hem naar het leven stonden, dat een zak zijn kleed was en hij om hen rouwde, dat hij hun kwaad met goed vergold (Psalm 35 : 12-14), dan zien wij, dat hij zo goedhartig was als men het maar zou kunnen wensen.

⁶ Renata was met dit geschenk zeer ingenomen.

Wanneer hij dan echter toch zegt, dat hij tegen de verworpingen een dodelijke haat koestert, (Psalm 139) dan is er geen twijfel aan, of hij roemt op zijn goede en zuivere ijver, die geheel in orde is, als er aan de drie volgende voorwaarden voldaan is: ten eerste, dat wij niet te rade gaan met ons zelf en ons persoonlijk belang; ten tweede, dat wij wijsheid en voorzichtigheid bezitten, om niet lichtzinnig te oordelen; ten derde, dat wij maat houden en niet de grenzen overschrijden, die ons gesteld worden.

Dat kunt u op verscheiden plaatsen van mijn commentaar op de Psalmen nog uitvoeriger vinden, wanneer het u behagen zou, de moeite te nemen dat na te lezen. Juist daarom heeft de Heilige Geest ons David als leidsman gegeven, opdat wij daarin zijn voorbeeld zouden volgen. Inderdaad is het ons gezegd, dat hij in deze ijver een voorafschaduwing van onze Heere Jezus Christus geweest is (Johannes 2 : 17) en als wij menen Hem, Die de Bron van alle medelijden en genade is, te kunnen overtreffen, dan wee onzer!

En om een einde te maken aan alle twistgesprek, willen wij ons er mee tevreden stellen, dat de heilige Paulus deze spreuk op alle gelovigen toepast, dat de ijver voor Gods huis hen verteert (Psalm 69 : 10). Daarom heeft ook onze Heere Jezus, als Hij Zijn discipelen berispte, omdat zij gewenst hadden, dat er vuur van de hemel zou vallen op diegenen die Hem verwierpen, zoals Elias deed (Lucas 9 : 54, 55), niet gezegd, dat zij niet meer onder de strenge wetten leefden, doch hen gewaarschuwd, dat zij zich niet door hun hartstochten moesten laten meeslepen. Ja, zelfs de heilige Johannes, van wie gij het woord der liefde alleen onthouden hebt, toont ons duidelijk, dat wij niet onder het voorwendsel van mensliefde moeten verflauwen in onze plicht tegenover de ere Gods en de bewaring van Zijn kerk. Hij verbiedt ons zelfs hen te groeten, die ons op enige wijze van de zuivere leer afkerig zouden willen maken (2 Johannes 10).

En nu, mevrouw, verzoek ik u, mij te vergeven, als ik u openhartig zeg, dat u naar mijn mening de vergelijking van de boog, die men naar de andere zijde buigt, wanneer hij te sterk aan de ene kant gekromd was, anders opgevat hebt dan hij die ze gebruikte. Hij wilde daarmee ongetwijfeld zeggen dat hij, daar hij u overdrijven zag, gedwongen werd heftiger te spreken en niet dat hij de Schrift vervalste of de waarheid bewimpelde.

Nu kom ik op het feit zelf, mevrouw, dat ik uit vrees u door te grote uitvoerigheid te ontstemmen slechts kort wil behandelen. U was het niet alleen, die de grote angsten en bitterheid ervaren hebt van deze verschrikkelijke troebelen, die over ons gekomen zijn. Het is waar, dat het kwaad u te bitterder kon treffen, nu het koningshuis, waaruit u stamde, in zo grote verwarring verkeerde. Maar toch was de rouw daarover bij alle kinderen Gods gelijk en hoewel wij zeggen konden: „Wee hem, door wie de ergernis gekomen is" (Mattheus 18 : 7), toch hadden wij reden genoeg om te zuchten en te wenen, want een goede zaak is zeer slecht geleid geworden. Daar nu deze boze geschiedenis alle weldenkenden vertoornde, kon de heer De Guise, die het vuurtje aangestoken had, niet gespaard worden. Wat mij betreft, hoewel ik altijd gebeden heb dat God hem genadig zou zijn, heb ik toch dikwijls gewenst, dat God de hand aan hem zou leggen om Zijn Kerk van hem te verlossen, als hij zich niet bekeren wilde. Toch kan ik verklaren, dat het aan mij gelegen heeft, dat hij niet reeds vóór de krijg door mannen van de daad en van doortastend optreden is omgebracht; alleen mijn vermaning hield hen terug.

Hem echter voor verdoemd te houden, is te ver gegaan, tenzij men een zeker en onfeilbaar getuigenis van zijn verwerping kan geven; men moet zich daarbij voor aanmatiging en roekeloosheid wachten, want er is maar één Rechter, voor Wiens stoel wij allen rekenschap hebben af te leggen.

Het tweede punt schijnt mij nog meer overdreven: de koning van Navarre⁷ in het Paradijs te plaatsen en de hertog De Guise in de hel. Als men beiden met elkaar vergelijkt, *is de één een afvallige, de andere is altijd een openbare vijand van de waarheid van het Evangelie geweest*. Zo zou ik in deze zaak grotere gematigdheid en nuchterheid willen eisen. Maar ik moet u toch verzoeken, mevrouw, u niet al te zeer te ergeren over het woord, dat men voor zo'n man niet bidden mag; leer eerst te onderscheiden, over welke vorm en soort van gebed het hier gaat. Wanneer ik immers voor iemands zieleheil bid, wil dat niet zeggen dat ik hem in alles en overal aanbeveel, alsof hij een lid der Kerk was. Wij bidden God, dat Hij hen, die naar het verderf toe ijlen, terugvoert op de rechte weg, maar daarmee maken we ze niet gelijk aan onze broeders en wensen ze in 't algemeen alle voorspoed toe.

Ik wil u hierbij iets vertellen van de koningin van Navarre, dat ter zake dient. Toen de koning, haar echtgenoot, zich had afgekeerd, liet haar hofpredikant na hem in het publieke gebed te gedenken. Daardoor vertoornd, deed zij hem verwijten en meende, dat hij het vooral voor de onderdanen niet mocht nalaten. De predikant verontschuldigde zich en verklaarde, dat hij de koning niet meer genoemd had om de oneer en de schande van haar echtgenoot te bedekken, te meer, daar hij van God niets anders kon afbidden dan zijn (des konings) bekering, waardoor zijn val openbaar geworden zou zijn; als hij alleen maar vroeg, of God hem voorspoedig wilde maken, zou dat tot spot en ontheiliging van het gebed leiden. Toen zij dat antwoord vernomen had, hield zij zich stil, tot zij ook anderen om raad gevraagd had en toen zij bemerkte, dat deze van dezelfde mening waren, legde zij zich er bij neer.

Mevrouw, zoals ik weet dat deze goede vorstin bereid was, van u te leren, zoals uw leeftijd het met zich meebrengt en uw deugden het waard maken, zo verzoek ik u, u niet te schamen haar op dit punt na te volgen. Haar echtgenoot stond haar nader dan uw schoonzoon het u gedaan heeft. Toch heeft zij haar genegenheid overwonnen, om niet de oorzaak te zijn dat de Naam van God gelasterd werd, wat wij doen zouden, als ons gebed gehuicheld was of de rust der Kerk stoorde.

En om dit onderwerp te sluiten met een woord der liefde, vraag ik u, mevrouw, of het juist is, terwille van de begeerten van één mens, geen rekening te houden met honderduizend anderen en of het juist is dat onze liefde beperkt blijft tot degene, die alles in verwarring gebracht heeft, terwijl de kinderen Gods achtergesteld worden. Het middel daartegen is, het kwade te haten zonder op de personen te letten, maar ieder over te laten aan zijn Rechter. Als God mij de weldaad bewees, dat ik tot u spreken kon, zou ik u, naar ik hoop, tevreden stellen; nu verzoek ik u, mevrouw, wel te overwegen, wat ik hier heb aangestipt, opdat uw geest niet vertoornd of gekweld wordt door enige woorden, die men wel onder de voeten zou kunnen treden.

Men eist van u, de winkels der papisten te brandschatten en te plunderen. Ik kan dat niet goedkeuren, wie dat ook doet. Ik prijs veel meer uw deugd en grootmoedigheid, die in een zo onrechtvaardige eis niet heeft willen instemmen. Dat geldt ook van de andere buitensporigheden, waarover u schrijft.

Wat de strijd betreft, die in uw huis tussen de beide door u genoemde personen ontstaan is, zo weet ik niet welke reden er is om tegen de vrouw op te treden. Ik ben overtuigd, mevrouw, door wat u mij erover zegt, maar ik weet niet of er enige boze aanwijzingen waren, die de heer De Coulonges dwongen, om zulk een waarschuwing als voorbehoedmiddel te geven, dan wel of hij te ver gegaan is en zonder nadenken gehandeld heeft. In elk geval is de echtgenoot te ver gegaan, daar men hem toch voldoening heeft aangeboden en ook het antwoord en de weigering van de heer De

⁷ Antoine de Bourbon (1518-1562), echtgenoot van Jeanne d'Albret, vader van Hendrik IV (1553-1610). Zie elders in deze brochure.

Coulonges verraadt meer eerzucht en wereldlijke ijdelheid, dan de bescheidenheid die aan een man van onze stand past; wat mij zeer bedroeft, want hij heeft zich te veel vergeten.

Wanneer de partijen overeenkomen hun zaak te regelen, zo wil ik mijn best doen het kwaad te helen, aan welke zijde het zich ook bevindt. In dit opzicht, mevrouw, geef ik toe, dat het te vrezen is dat God de goederen, die Hij ons gegeven heeft, niet lang meer zal laten genieten, daar ieder zozeer aan zichzelf denkt, dit hij zijn naaste niet in deemoed en liefde weet te dragen. En verre daarvan, onze vijanden lief te hebben, door te trachten het kwade door het goede te overwinnen, hebben wij niet eens zoveel liefde, om in broederlijke vriendschap met hen, die zich beroemen christenen te zijn, te leven.

Toch bid ik u opnieuw, mevrouw, niet vast te houden aan die bedrieglijke onderscheiding, alsof het onder de (oude) wet geoorloofd was zich te wreken, al staat er ook: *oog om oog*. De wraak was toen evenzeer verboden als onder het Evangelie, daar zelfs geboden werd het dier van zijn vijanden wel te doen (Exodus 23 : 4 en 5). Maar wat voor de rechters gold, paste ieder persoonlijk op zichzelf toe en zo bleef dan het misbruik, dat onze Heere Jezus Christus berispt (Mattheus 5 :38 v.v.). Hoe het ook zij, hierin stemmen wij overeen, willen wij als kinderen van God erkend worden, dan past het ons aan Zijn voorbeeld gelijk te worden en moeten wij trachten hun goed te doen, die het niet waardig zijn, zoals Hij Zijn zon laat schijnen over bozen en goeden. Haat en christendom zijn twee onverenigbare zaken. Ik bedoel de haat tegen de personen, die tegenstrijdig is met de liefde, die wij hun verschuldigd zijn, namelijk hun geluk te wensen en het hun zelfs te verschaffen en alles in het werk te stellen, zoveel het mogelijk is, in eendracht en vrede met iedereen te leven. Wanneer zij, wier taak het is alle vijandschap en wraak neer te vellen, vijanden te verzoenen, tot lijdzaamheid te vermanen, elke lust tot wraak te onderdrukken, zelf twistzoekers zijn, dan is dat zoveel erger en is er te minder reden tot verontschuldiging.

Ik hoop intussen, mevrouw, dat de fouten, die u mishagen, u niet doen verflauwen of verhinderen voort te gaan, zoals ge begonnen zijt. Ik weet, dat God u zo bekrachtigd heeft, dat het niet nodig is, u verder aan te sporen. Daarom vertrouw ik er op, dat u door uw voorbeeld hen, die niet weten wat liefde is, dat laat zien en door uw overtuiging en beslistheid hen beschaamt, die tegenover u gebruik maken van huichelarij en geveinsdheid.

Aan de andere zijde dank ik God, dat Hij u heeft laten zien welk een man de heer Admiraal⁸ is, zodat u welgevallen vond in zijn rechtschapenheid. Als het Hem behaagt, zal Hij ook voor het overige zorgen.

(Het slot ontbreekt.)

24 januari 1564

⁸ Ongetwijfeld Caspar de Coligny

Een der laatste brieven, door Calvijn geschreven. De hertogin van Savoye was Margaretha, zuster van Hendrik II, echtgenote van Emanuel Philibert van Savoye. Calvijn beklagt zich, dat Renata zijn woorden verkeerd uitlegt.

Aan Renata, hertogin van Ferrara in Montargis

Mevrouw, ik moet u om vergeving bidden, als ik u schrijf door de hand van mijn broeder vanwege de zwakte waarin ik verkeer en de smarten die ik lijd door verschillende ziekten: beklemdheid op de borst, niersteen, de jicht en aambeien, die mij verhinderen om beweging te nemen, waarop alle hoop voor verlichting gevestigd was.

Ik verzoek u ook mij te verontschuldigen, als deze brief in vergelijking met de uwe kort is, te meer, daar ik nog op de terugkeer van de heer Budé wacht, door wie u mij beloofd hebt tijding te zenden en bovendien, omdat ik geen brief van mijnheer De Coulonges ontvangen heb met mededeling van de weg, die bewandeld zal moeten worden om de geschillen in uw huis bij te leggen en voor de toekomst te voorzien in alles wat onrust en twist zou kunnen veroorzaken of haat en tweedracht kan stichten.

Wat de andere zaak betreft, mevrouw, als mijn raad enige invloed op u heeft, verzoek ik u, daar niet te veel uw gemoed mee te verontrusten, want hoe het ook zij, de al te hevige hartstochten veroorzaken veel verwijdering en sluiten de deur voor rede en waarheid.

Ik was zeer verbaasd, mevrouw, dat, hoewel ik sprekende over de verworpingen, de persoon van de hertog De Guise in 't bijzonder niet genoemd heb en beweerd heb dat zij, die de lieden eigenmachtig verdoemen, al te stoutmoedig zijn, u mijn woorden verkeerd hebt uitgelegd.

Daarom zeg ik u daarover niets, noch goed, noch kwaad. Eén zaak wil ik echter nog aanroeren; alle weldenkende lieden hebben u volstrekt niet gehaat of verafschuwd, omdat u de schoonmoeder bent van wijlen mijnheer De Guise, maar juist daarom heeft men u zoveel te meer geliefd en geëerd, omdat men zag, dat zelfs dat er u niet van afbracht, open en zuiver uw christendom te belijden en dat niet alleen met de mond, maar zelfs in daden, die daarom een helder getuigenis aflegden.

Wat mij betreft, ik verklaar dat mij dat heeft opgewekt, om in uw deugden de grootste bewondering te hebben.

Ik kom tot iets anders, mevrouw; ik heb namelijk gehoord, dat mevrouw de hertogin van Savoye, uw nicht, op de goede weg is om een beslissing te nemen en een vrijmoedige belijdenis af te leggen. Maar u weet hoeveel verleiders er zijn, die haar tot wijken of onverschillig worden kunnen brengen en anderszins is zij steeds tamelijk angstig geweest, zodat het te vrezen is dat die goede genegenheid om zo te zeggen aan de haak blijft hangen, als men haar niet aanspoort.

Welnu, mevrouw, er is niemand ter wereld, die zoveel invloed op haar heeft als u; daarom bid ik u in de Naam des Heeren, een krachtige, bezielde aansporing tot haar te richten, om haar te bemoedigen verder te gaan; ik ben overtuigd, dat ge uw plicht hierin zult vervullen naar de ijver, die ge betoont om God te eren en meer en meer te dienen.

Mevrouw, na mij nederig in uw goede gunst te hebben aanbevolen, smee ik de Hemelse Vader, u in Zijn hoede te nemen, u altijd te leiden door Zijn Geest en u voorspoedig te maken.

Genève, 4 april 1564

4. Levensschets van Margaretha van Valois, koningin van Navarre

Vorstinnen zullen uw zoogvrouwen zijn, Jes. 49: 23. „Koninginnen zullen uw pleegmoeders zijn" (Engelse vertaling) zegt de Bijbel van de Kerk van Christus op aarde. Dit was ongetwijfeld de rol van Margaretha van Valois ten aanzien van de Reformatie in Frankrijk, want zij aanschouwde daarvan de geboorte, zij verheugde 7 i eh in haar eerste, rustige dagen en zij zette zich ertoe om met praktische hulp haar groei te bevorderen.

Zij werd in 1492 geboren, ruim twintig jaar voordat de belangrijkste kwestie van de reformatie van de kerk was opgekomen. Haar vader was van koninklijke afkomst, en zou de eerste troonopvolger op de Franse troon geweest zijn, als hij niet in 1496 in de strijd gesneuveld was. Hij liet slechts twee kinderen nat Margaretha, de oudste, en een zootje, Frans, van twee jaar. “De volgende koning, Lodewijk XII, was zijn neef en omdat hij een goedhartig man was, voelde hij een vaderlijke zorg voor de opvoeding van de twee kleine kinderen. Hij vreesde, dat hun moeder, die wordt beschreven als een geestkrachtige en ontwikkelde vrouw, maar overgegeven aan genoegens, uiterlijk vertoon en minnarijen", de kinderen zou overlaten aan gouvernantes en haar eigen hofleven voortzetten. Daarom nam hijzelf hun opvoeding op zich. Hij gaf hun moeder het kasteel Amboise en hij zond, mals in die tijd de gewoonte was, een keur van adellijke kinderen daarheen om hun kameraden te zijn en samen met hen te studeren. De beste huisonderwijzers werden voor hen aangesteld en zij leerden verscheiden talen, Latijn inbegrepen, zij hadden een leraar in de filosofie, een kapelaan en een doctor in de theologie. De jongens werden in de wetenschap onderwezen - waarschijnlijk ook in de wiskunde- en de meisjes in borduurwerk. Voor Margaretha persoonlijk werd een bekoorlijke, beschaafde jongedame aangesteld, om haar te onderrichten in alle bezigheden, vereist voor een koninklijke prinses, zoals goede manieren, een keurige uitdrukking in spreken en schrijven, zelfverzekerd held gepaard met bescheidenheid, werken van liefdadigheid en sympathie voor anderen. Margaretha hield veel van haar en stelde haar later, toen zij koningin van Navarre werd, aan als een van haar hofdames.

Louise was een van de eersten, die het Evangelie uit liefde aannamen. Alreeds een jonge vrouw van hoge beginselen, werden haar gaven nog vergroot door de nieuwe leer, die haar daden rustig bleken te beheersen. Zij is tweemaal getrouwd geweest en de dochter uit haar eerste huwelijk werd een vurig volgeling van de „nieuwe meningen". Haar tweede huwelijk was met de veldmaarschalk van Frankrijk, Chatillon de Coligny, hij wie zij drie zoons had. Zij voedde hen op bij de Schriften en zij groeiden op tot flinke jongemannen, die veel van elkaar hielden, dat het gezegde in omloop was: „zij schijnen maar één ziel te hebben". Elk heeft zich in het leven onderscheiden. De middelste, **Gaspar**, werd de beroemde **Admiraal de Coligny**, leider van de Hugenoten, (zoals de Protestanten destijds werden genoemd).

Louise verwierf de reputatie, dat zij in de gevaarlijke atmosfeer van de zeden aan het hof, een godvruchtig leven kon leiden. Keren wij terug naar de kinderen in Amboise. Vanaf haar tiende jaar werden voor Margaretha door koning Lodewijk en haar moeder huwelijksplannen besproken. Onderhandelaars bezochten het ene land na het andere: Engeland, voor de toekomstige Hendrik VIII, Portugal, Italië, zelfs Oostenrijk voor de kleine Karel, die later keizer zou worden.

Maar deze plannen mislukten en op haar zeventiende jaar verloofde Margaretha zich

met de hertog van Alencon, eveneens van de koninklijke linie. Deze jongeman, hoewel haars gelijke in stand, kon in elk ander opzicht niet meer van haar hebben verschild. Hij was nors, ongezellig, niet in het minst intellectueel en zonder de minste waardering voor wie ook. Het ontbrak hem volkomen aan militaire bekwaamheid en moed, eigenschappen, die meetelden bij de mannen van die dagen. Margaretha werd er met de uiterste tegenzin toe gebracht, om zich aan dit huwelijk te onderwerpen. Er wordt van haar gezegd, dat zij heeft verklaard: „Van nu af aan geef ik mijn hand aan God, zoals ik dat nooit aan mijn man zou kunnen!”

De bruiloft werd in koninklijke stijl gevierd, de koning, de koningin, het hof en talrijke adellijke personen waren erbij tegenwoordig en daarna nam de hertog zijn bruid mee naar zijn kasteel in Normandië. Geen van beiden trachtte de ander voor zich te winnen en de verbintenis was een volkomen mislukking. Margaretha leefde alleen maar om weg te komen naar Parijs en gelukkig waren er veel koninklijke gebeurtenissen, waarbij haar tegenwoordigheid werd geëist. Koning Lodewijk nam een tweede vrouw, prinses Maria van Engeland, een zuster van Hendrik VIII.⁹ Het huwelijk had nog maar drie maanden geduurd, toen de koning stierf. Hij stond bekend als „de vader van zijn volk”. De volgende in het geslacht was Frans, de broer van Margaretha en zij was als ooggetuige aanwezig, toen hij als Frans 1 werd gekroond. De volgende gebeurtenis was zijn huwelijk: zijn bruid was prinses Claude, een dochter van koning Lodewijk uit zijn eerste huwelijk.

Margaretha had aan het hof kennis gemaakt niet een jongedame, iets jonger dan zijzelf, ontwikkeld, geestig en zeer intelligent. Haar naam was **Anna Boleyn**. Zij was aanvankelijk gekomen als hofdame van prinses Maria, maar op aanbeveling zowel van Maria als van Margaretha was zij overgeplaatst naar het gevolg van koningin Claude en bleef zij in Parijs. Tussen de beide dames, die in karakter in vele opzichten op elkaar leken, ontstond een wederkerige gehechtheid. Elk vond het heerlijk om te ontkomen, de één aan de verveling van het hof van koningin Claude, de ander aan het sombere gezelschap van haar man. Deze samen doorgebrachte uren waren misschien enige van de meest onbezorgde, die elk van hen beiden ooit zou kennen.

Maar hoe stond het met de Reformatie? Wat valt er te leggen van de uitwerking daarvan op deze koninklijke dame? Zij was te intelligent om geen aandacht te schenken aan de enorm belangrijke godsdienstige vraagstukken, die geleerden en gestudeerden in beroering begonnen te brengen. Maar de Reformatie in Frankrijk was niet zo dramatisch begonnen als in Duitsland, toen de monnik Luther zijn protestplakkaat aansloeg en een grote storm deed opsteken. In Frankrijk was zij begonnen met een oude man, **Lefèvre**, een zeer vroom Katholiek, die de onaangeroerde Bijbel in de bibliotheek van de Sorbonne¹⁰ voor de dag haalde Om te zien, of die hein! kon helpen bij de levensbeschrijving van de vele heiligen, die hij zo devoot vereerde. Hij las de Bijbel. Hij kwam daarin niet het soort heiligen tegen, dat hij zocht. Maar hij vond de Heere Jezus Christus en een zuivere leer, die eeuwen lang verborgen was geweest. Hij was een zeer geliefd lector aan de Sorbonne en hij hield van zijn leerlingen. Daarom begon hij hun uiteen te zetten wat hij had gevonden. De aandacht van sommigen onder hen weid terstond geboeid door wat hij hun had te zeggen.

In minder dan geen tijd had hij verscheiden aandachtige leerlingen, onder wie Willem

⁹ M.i. was dit de derde vrouw van Lodewijk, hij trouwde eerst met Johanna, dochter van Lodewijk XI, daarna met Anna van Bretagne, weduwe van Karel VIII en tenslotte met Maria van Engeland.

(Vertaler)

¹⁰ Universiteit in Parijs

Farel, de gebroeders Roussel, Michael d'Arande, In zijn lezingen begon hij de bestudering van de Schrift krachtig aan te bevelen. Dit was iets nieuws voor de grote corporatie van de Sorbonne. De Sorbonne is natuurlijk de Universiteit van Parijs, maar zij was in die dagen veel meer dan een centrum van geleerdheid: zij was staatkundig en godsdienstig zeer machtig. Koningen bogen zich over haar oordelen, alle filosofische en theologische vraagstukken werden voor haar vierschaar gedaagd en zij verwachtte, dat zij het laatste woord zou hebben, - en zij had dat ook- in alle ingewikkelde zaken. Zij was, na de paus, vrijwel de voornaamste macht in Europa.

Toen dan ook de orthodoxe geleerden van deze instelling zich deze nieuwe leer van Lefèvre bewust werden, werd het woord „ketterij" genoemd en een siddering van vrees deed de leerlingen van Lefèvre nauwlettend acht geven op hun geloof. Lefèvre had de brieven van Paulus en daarna het gehele Nieuwe Testament in het Frans vertaald en het licht van het leven scheen helder voor hen. Het was hun vurige begeerte, om dit licht te verspreiden en een prachtige gelegenheid deed zich aan hen voor, toen een rijke bisschop zijn werk begon.

Het was **Briconnet**, de bisschop van Meaux, een uitgestrekt bisdom in het oosten van Parijs. Als edelman van hoge bekwaamheden was Briconnet met een koninklijke opdracht naar Rome gezonden, waar hij de gelegenheid had geluid om eens rond te kijken en ontnuchterd te worden, evenals Luther en vele anderen. Bij zijn terugkeer luchtte hij zijn hart voor zijn oude vriend Lefèvre, die hem vriendelijk het Nieuwe Testament in handen gaf en hem adviseerde het te lezen. Hij deed het, zijn ogen werden verlicht en hij begeerde vurig om allen in zijn bisdom deelgenoot te maken van het wonderlijke Evangelie. Hij gebruikte zijn rijkdom voor het drukken en uitgeven van honderden exemplaren van het vertaalde Nieuwe testament.

Het was meer het werk van Briconnet, dat Margaretha van Valois voor het eerst het Evangelie hoorde. Behalve hun eindeloos zitten borduren, werd van de hofdames ook verwacht, dat zij lezingen over verschillende onderwerpen zonden bijwonen en zelfs preken, die in de salons van het Louvre werden gehouden. De lectoren en predikers werden gekozen uit de Sorbonne, en wanneer het de beurt was van de vriendelijke. oude Lefèvre om daar te preken, dan hoorden de dames een nieuw geluid, dat zij tevoren niet hadden gehoord, een liefelijk geluid, een zuiver geluid. Margaretha hoorde het, Anna Boleyn hoorde het en het maakte op hun hart een indruk, die later vrucht droeg.

Margaretha scheen echter in die tijd de nieuwe dingen alleen toe te voegen aan haar voorraad vrome stelregels. Zij ontdekte zeer spoedig, dat dit meer was dan het voordragen van iemands nieuwe denkbeelden. Haar lievelingsprediker en zijn vrienden moesten, onder afkeuring van de Sorbonne, Parijs verlaten. Zij was er bedroefd over, dat zij hen moest missen en ging hun leerstellingen verder onderzoeken. Haar sympathieën werden in hoge mate opgewekt en zij vond een manier om daadwerkelijk hulp te verlenen.

Tien jaar na zijn intronisatie had haar broer Frans 1 haar voor het leven het hertogdom Berry en de inkomsten daarvan geschonken. Deze prachtige schenking verschafte haar een onafhankelijk inkomen. Zij verkreeg ook het recht van beschermvrouwe van de universiteit te Bourges. Zij maakte rustig bekend, dat studenten, die de nieuwe leer gunstig gezind waren, daar welkom zouden zijn, als Parijs te lastig zou worden. Zo begon haar rol als pleegmoeder van de Reformatie in Frankrijk. Zelf begon zij toe te geven aan de neerslachtigheid over haar dagelijks ongelukkig huwelijk.

Op zekere dag, na een lang gesprek met bisschop Briconnet, met wie zij vertrouwelijk omging, deed hij wat Lefèvre bij hem gedaan had: hij stelde haar een Nieuw Testament ter hand. Zij las het en hield ervan. Hij sprak tot haar hart en zij voelde zich

in staat om de wil van God ten aanzien van haar huwelijk te aanvaarden. Dit werd duidelijk door een opnieuw opgewekte en krachtige geest. Zij begon een briefwisseling niet de bisschop en had grote belangstelling voor de snelle vooruitgang van de Reformatie in zijn gehele bisdom, die uitsluitend te danken was aan het Evangelie.

De bisschop doorreisde zijn gehele bisdom, en daar hij inzag, dat onkundige priesters nooit in Godvrezende leraars veranderd konden worden, ontzegde hij hun de kansel en plaatste de leerlingen van Lefèvre erop. Het Franse Testament werd overal gelezen. Het was een welvarend wol- en wijndistrict, en wolhandelaars, die het boek op de markten kochten, waar het bijna dagelijks werd gelezen en besproken, namen het mee door het gehele district. De wolkammers en de wijnbereiders waren er zeer mee ingenomen. Wie kon lezen verzamelde op het etensuur, in de avonden en op de sabbat anderen om zich heen en las het Woord van God voor. Voordat ooit geregelde samenkomsten of preekdiensten werden georganiseerd, werden tal van mensen bekeerd en getuigden door hun veranderd leven van hun liefde tot de Heere Christus. Het was een merkwaardige tijd. „De Heere gaf het Woord: groot was het gezelschap van hen, die het bekend maakten". Margaretha en Briçonnet droomden beiden, dat het licht van het Evangelie weldra over het gehele koninkrijk zou schijnen

Maar de affaires van koningen stoorden deze grote onderneming. Frans en Karel V waren elkanders grote tegenstanders en Frans bereidde zich erop voor, om Provence van het gebied van Karel af te rukken. Hij verzamelde zijn legers en zoals dat in die tijden de gewoonte was, nam hij een deel van de hofhouding mee, Margaretha, de koningin-moeder en vele andere dames reisden met hem mee en hun gezelschap vestigde zich te Lyon, terwijl Frans verder ging. De man van Margaretha, de hertog van Alençon, werd als bevelhebber van één sectie van het leger aangesteld. En nu begon te Lyon, de tweede stad van liet koninkrijk, een groot evangelisatiewerk. De kapelaan van Margaretha, Michel d'Arande, één van de leerlingen van Lefèvre, was steeds geestdriftig in de verbreiding van het Evangelie en hij preekte openlijk in de stad voor een grote menigte, Deze vrijmoedigheid moedigde daar bepaalde geleerden in hoge mate aan. „Met apostolische ijver en werkkraft reisden ook zij", zo lezen wij, „naar de omliggende districten en strooiden het goede zaad van het Woord naar alle kanten". De tegenstand tegen dit werk werd zeer groot, ondanks de bescherming van Margaretha en men moest er wel wat lijden voor verduren.

De oorlog van Frans verliep aanvankelijk voorspoedig. Hij verdreef de vijand uit de Provence en bereidde zich toen voor op een veldtocht in Italië. De twee legers raakten slaags te **Pavia**, niet een ontzaglijk verlies aan mensenlevens. Ditmaal behaalde Karel de overwinning en Frans werd gevangen genomen.

Toen dit nieuws het hof te Lyon bereikte, bracht het iedereen tot wanhoop, maar wat de geestelijke strijd van Margaretha het meest verzwaarde was, dat de nederlaag vrijwel zeker aan het lafhartig gedrag van haar man te wijten was. Hij had zich teruggetrokken en was van het slagveld weggevlucht, niet medeneming van de troepen, waarover hij voor Frans het bevel voerde. Toen hij bij de poorten van Lyon verscheen, werd hij met minachting begroet en zelfs Margaretha kon er niet toe komen, om met hem te spreken en hem aan te kijken. Lijdend aan pleuris en zich diep schamend over zichzelf, begaf de hertog zich te bed, kreeg spoedig koorts en was de dood nabij.

Toen Margaretha vernam, hoe ziek hij was, had zij veel wroeging over haar onchristelijke gedrag en ging zij terstond naar zijn bed. Gedurende twee of drie weken paste zij hem zorgvuldig op, las hem voor uit de Schriften en sprak over de

Zaligmaker. De arme man sleepte zijn bestaan slechts zes weken na de veldslag voort en toen stierf hij.

Het Franse hof zond gezant na gezant naar de keizer om hem de vrijlating van Frans af te smeken, maar tevergeefs. Hij werd van het ene kasteel naar het andere overgebracht, om pogingen tot zijn bevrijding te verijdelen.

Tenslotte zond de koningin-moeder een verzoek aan de paus, om ten behoeve van hen tussenbeide te komen. De paus kon dit niet doen en antwoordde, dat hun nederlaag een straf van God was, omdat zij toelieten, dat de ketters zich in het land vermenigvuldigden en dat er onmiddellijk een poging in het werk gesteld zou worden om hen uit te roeien. De koningin-moeder, die nu de taak van koningin-regentes op zich nam, ging terug naar Parijs en riep een parlement bijeen, waarbij *Beda, het hoofd van de Sorbonne*, aanwezig was, om te overleggen wat hun te doen stond.

Dit was juist wat zij verlangden en zij bepleitten vurig een strenge vervolging. Zij besloten te beginnen bij de top en ontboden Briçonnet, de bisschop van Meaux om voor hen te verschijnen. „Herroep, óf de brandstapel" was het verschrikkelijke alternatief, dat hem werd voorgehouden. Briçonnet stond versteld. Hij had zich een bespreking over geloofszaken voorgesteld, maar nooit, dat hem zulk een wrede bedreiging zou worden voorgeworpen. Wat dachten zij van zijn adelstand, zijn hoge positie en zijn uitgestrekt bisdom? Zij keken hem met hardvochtige ogen aan. Hij aarzelde. Hij rekende niet met de woorden van God in het Evangelie voor zulk een toestand. Hij herriep zijn eens zo geliefde geloof. De bisschop werd ertoe gebracht om een belofte te ondertekenen, dat hij in zijn bisdom drie edicten zou uitvoeren: het herstel van de aanbidding van Maria en de heiligen; het verbod om het Nieuwe Testament of een Luthers geschrift die toen in omloop waren, te kopen of te lezen; en het tot zwijgen brengen van alle protestantse predikers. Het geval Briçonnet is diep treurig. Hij had een Reformatie van geloofsopvattingen binnen de kerk voorzien en niet om geheel met haar te breken, maar zoiets was onmogelijk. De Evangelieboodschap van de zaligheid om niet, stond lijnrecht tegenover de pauselijke godsdienst van verdiensten en een gekochte zaligheid en zij konden nooit met elkaar in overeenstemming worden gebracht. Hij ging terug naar Meaux. Lefèvre, Farel en Roussel, die daar onder zijn patronaat hadden gestaan, vluchtten terstond weg, Lefèvre naar Straatsburg en Farel tenslotte naar Genève.

Het was voor zijn kudde een hevige schok. Hun onderherder, die hen in het Woord van God had ingeleid en daarvoor, naar het scheen, zo ijverig had zorg gedragen, had hen in de steek gelaten. De kudde sloot zich nauwer aaneen en toen het verzet tegen de drie wrede edicten strafbaar werd, gaven sommigen van hen hun leven en lieten moedige getuigenissen na. (Zie Martelaarsboek van Van Haamstede.) Het lezen en prediken geschiedde nu ondergronds, zoals wij dat noemen.

Margaretha moet zeer geschokt zijn geweest. Zij maakte hij de bisschop geen melding van zijn afvalligheid, maar ongetwijfeld bad zij voor hem, dat de Heere wilde terugkeren en in vergeving op hem wilde neerzien, zoals Hij dat deed hij Petrus, die Hem verloochende. Zij verleende onmiddellijk de nodige hulp, door de deuren van haar universiteit wijder open te zeilen voor de ontsnapte predikers. Zij onderhield een voortdurende briefwisseling met Frans in de verschillende plaatsen, waar hij gevangen zat en verkreeg zowaar zijn koninklijk pardon voor één van haar beschermelingen. Op haar bericht van de vervolging, waarmee een begin werd gemaakt, zond Frans een onvoorwaardelijke order aan zijn parlement, waarin hij hen verbood om verder te gaan, voordat zij zijn koninklijke goedkeuring hadden, „Ik hen nog steeds uw koning", schreef hij.

Omdat de aanhoudende verzoeken om zijn vrijlating, die naar Karel werden gezonden,

geen resultaat opleverden, schreef Frans aan Margaretha en droeg hem op om persoonlijk voor hem te gaan pleiten. Zij trof onmiddellijk maatregelen om dit te doen en ging op reis naar Madrid, waar toen juist zowel de overwinnaar als de gevangene zich bevonden. Zij kwam aan bij het hof. Karel ontving haar. Toen zij zeer welsprekend haar zaak voor hem bepleitte, keek hij haar aan. Zij was nu weduwe. Hij kon haar tot een keizerlijke kroon verheffen. Alles aan haar was bewonderenswaardig: haar leeftijd drie en dertig (hij was toen vijf en twintig), haar schoonheid en grote bekwaamheden. Maar haar godsdienst! Nee! Hij wierp de gedachte van zich af en verheugde zich in het genot van de macht, om al haar smeekbeden al te slaan. Zij moest zonder resultaat naar Frankrijk terugkeren. Toch was het niet veel maanden later, toen Karel op enige vernietigende voorwaarden, Frans vrijliet.

Gedurende meer dan twee jaar bleef Margaretha weduwe, ofschoon haar verscheiden suggesties aan de hand werden gedaan, waaronder Hendrik VIII van Engeland, die wachtte op een scheiding van Catharina van Aragon. Daarna trouwde zij in januari 1527 met Hendrik, koning van Navarre, een voortreffelijk man, die zich in de oorlogen van Frans had onderscheiden. Hij was elf jaar jonger dan zij, maar de leeftijd deed er blijkbaar niet toe, zo goed schenen zij hij elkaar te passen. Margaretha bleef een jaar in Parijs en smaakte de vreugde, dat zij het leven schonk aan een dochter, Jeanne. Haar man was in die tijd weg om te zorgen voor de zaken van haar hertogdom Harry en toen hij terugkeerde besloot het gezin in Navarre te gaan wonen. Zij kwam aan in Béarn, waar zij niet groot enthousiasme werden verwelkomd. Zij vestigden zich daar om van hun erfenis te genieten.

Het koninkrijk Navarre bestond oorspronkelijk uit twee koninkrijken: **Opper- en Neder-Navarre**, maar in die tijd kon Hendrik slechts aanspraak maken op Neder-Navarre. Opper-Navarre was van zijn vader op een zeer oneerlijk - in werkelijkheid onwettige - manier afgenomen. Toen de oude Hendrik in één van de Europese oorlogen aan de zijde van de koning van Frankrijk tegenover de paus had gestaan, had de paus rustig de ban als een wapen tegen hem gebruikt en verklaard, dat hij, daar de koning van Navarre in de ban was gedaan, Opper-Navarre aan de koning van Spanje zou geven als een beloning voor zijn hulp. De koning van Frankrijk en de koning van Navarre stonden machteloos tegenover deze wandaad.

Jarenlang had men langs diplomatieke weg beproefd om Opper-Navarre terug te vorderen, maar zonder resultaat. Hoewel Frans zijn geliefde zuster bij haar huwelijk met milde hand vele geschenken had gegeven, had hij niet de middelen om de koning van Spanje ervoor ter verantwoording te roepen. Het ligt aan de Spaanse kant van de prachtige Pyreneeën, die de grens vormen tussen Spanje en Frankrijk en de koningen van Spanje waren vastbesloten het te houden. Neder-Navarre is het gebied in de uiterste zuidwesthoek van Frankrijk, waar de bergen naar de vlakte van Biscaye in glooiingen overgaan. Het was daarom de natuurlijke weg tussen de twee witte landen en uiterst kwetsbaar. Daar Hendrik de landen van zijn vader niet kon heroveren, nam hij de voorzorgsmaatregelen om langs deze grens vestingsteden te bouwen en versterkte en vergrootte hij de stad Pau, de hoofdstad van Béarn.

Omdat Hendrik zijn land zeer verarmd aantrof, bracht hij er bekwame landbouwkundigen heen, om de boeren het land beter te leren gebruiken en hij beloofde hen door hun land te schenken. Margaretha, die veel van bloemen hield, legde een grote belangstelling voor tuinbouw aan de dag en maakte landschappen van de terrassen van Pau, dat prachtig gelegen is op een heuvelrug beneden de bergen. Hendrik verbeterde ook het wetboek van strafrecht, waarmee hij een strikte en

onpartijdige rechtsorde vestigde.

Margaretha verzamelde opnieuw geleerden en Hugenoten om zich heen en haar hof werd een van de beroemdste in Europa. Het waren gelukkige jaren voor haar, die slechts verdonkerd werden door de dood van een zontje. Dit veel begeerde kind was zwak vanaf zijn geboorte en het stierf na vijf maanden. Hoewel vervuld van smartelijke teleurstelling, toonde zij een opmerkelijke overgave aan God, toen zij bij zijn begrafenis het „Te Deum" liet zingen en op de plakaten, waarop zijn dood bekend gemaakt werd, de woorden zette: „De Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen, de Naam van de Heere zij geloofd."

In haar verdriet wendde Margaretha zich weer tot de studie van de Schriften en de bescherming van de geleerden en Hugenoten predikanten. Dat was geenszins gemakkelijk. Hlaar man hield er eigenlijk niet van, dat zij zich zo openlijk bij deze betwiste godsdienst aansloot. Weliswaar keurde hij goed, dat zij de gebeden van de kerk uit het Latijn in het Frans liet vertalen, maar hij werd geprikkeld doordat zij door leerstellige vraagstukken in beslag werd genomen.

Op zekere dag, toen hij haar aantrof in een discussie met Farel en Roussel, gaf hij haar een klap in het gezicht. De twee geschrokken predikanten gingen de kamer uit. Hendrik bood zijn verontschuldiging aan, maar het was een verdrietig ogenblik. Daarna liet hij haar echter edelmoedig haar eigen gang gaan en woonde zelfs de meer gezellige samenkomsten hij, die in haar salon werden gehouden.

Ofschoon men nog steeds op Navarre als een toevluchtsoord voor Hugenoten kon vertrouwen, was Margaretha zeer voorzichtig, om haar broer, die door de kardinalen van Béarn goed met haar onrechtzinnigheid op de hoogte werd gehouden, geen aanstoot te geven. Het was in die tijd, dat haar vriend uit haar kinderjaren, de Montmorency, haar verried en tot de koning zeide: „U moet ketterij met de dood straffen, te beginnen met uw zuster". Frans zond hem boos weg, maar ontbood Margaretha naar Parijs om haar gedrag te rechtvaardigen. Zij gehoorzaamde zonder aarzeling, maar hij haar aankomst werd zij koel, zelfs hardvochtig door haar broer ontvangen, die haar verweet, dat zij het geloof van de kerk verloochende. In het geheel niet ontmoedigd, verdedigde zij zich rustig en vaardig. Zij hield staande, dat zij het oorspronkelijk geloof aanhing, dat zo oud was als het eerste christendom.

Frans luisterde naar haar argumenten en wilde geen verdere klachten legeren haar aanhoren. Maar zij nam de gelegenheid te baat om met hem over kerkreformatie te spreken en het bleek haar, dat hij daarmee instemde. Zij haalde hem zelfs ertoe over om de prediking bij te wonen van haar vriend Roussel en twee andere protestantse predikers, die toen - tot grote verontrusting van de priesters - in Parijs waren.

Na haar thuiskomst begon zij zich met dichtkunst en literatuur bezig te houden. Zij hield van gedichten en vervaardigde ze zelf en zij schreef een boek „De spiegel van de zondige ziel", een uitlegging van het vers: „*Schep in mij een rein hart, o God!*" Het geen overal blijk van christelijke ootmoed en dringt erop aan om tot zaligheid uitsluitend op Christus te vertrouwen, terwijl het in geen polemische vorm was geschreven en ook met speciaal de Lutherse leerstellingen verdedigde, hield het die wel staande en verklaarde die door stil te slaan hij de dood van Christus als het enige offer voor de zonde. Er werd geen melding gemaakt van de voorspraak van heiligen, menselijke verdiensten, of het vagevuur. Deze weglatingen waren voor de papisten even erg als ketterij.

Een ander punt, dat hun aanstoot gaf, was, dat Margaretha, die een vertaling uit het Latijn in het Frans gaf van het gebed „Salvo Regina", waarin Maria wordt aangesproken als de koningin van de hemel, in plaats daarvan het gebed omwerkte en

er overal beden tot Christus van maakte.

Het boek werd uitgegeven en het werd door zijn belangrijke inhoud en de stand van de schrijfster, terstond populair. De hervormers in liet bijzonder zagen in de publicatie ervan een mogelijke vrijheid voor zichzelf om hun opvattingen gedrukt te krijgen en in breder kring in omloop te brengen. Maar wat zei de Sorbonne van dit boek? Het had onmiddellijk de aandacht getrokken en het werd op staande voet veroordeeld. Bij elke gelegenheid preekten zij ertegen, en Beda, hun hoofd, durfde zelfs de zuster van zijn Soeverein uit te maken voor *een ketter en de vriendin van kettters*.

Zij dreven hun razernij tot het uiterste door, toen zij de studenten op één van hun colleges een toneelstuk lieten opvoeren, waarin Margaretha in verfoeilijke taal werd gehekeld. Calvijn, die in die tijd in Parijs was, deelt ons mee, dat vele andere verzinsels in dezelfde trant tegen „die voortreffelijke vrouw" werden ingebracht.

Toen dit schandelijk gedrag de koning ter ore kwam, was hij net zo toornig, alsof de beledigingen tegen hemzelf waren gericht en hij zond terstond soldaten om de auteurs in dit schandelijke spel te arresteren. Zij omsingelden het gebouw en namen velen van de jonge mensen in hechtenis en wierpen hen in de gevangenis. Margaretha had niet gewild, dat er voor haar zulk een wraak genomen werd en op haar voorspraak werden zij spoedig in vrijheid gesteld.

Beda werd niet bedwongen. Hij eiste, dat de Sorbonne het boek zou censureren, maar Frans was er hoogst verontwaardigd over, dat het boek van zijn zuster zo behandeld zou worden. Hij beval de hoofden van alle faculteiten, dat zij het boek moesten lezen en daarna verslag uitbrengen, of zij het al dan niet kettters vonden. Zij deden het, maar omdat zij de koning niet wilden krenken, stelden zij voor om de gedachte aan censuur te laten vallen. De Sorbonne was een voortdurende vijand van het Protestantisme en in geen enkel opzicht verzwakt door deze onderwerping aan de koning.

Calvijn was de volgende, die gedwongen werd deze collegezalen te verlaten. Hij ging op weg naar Navarre en werd door Margaretha welkom geheten. Hij vestigde zich voor een tijd te Nerac, een vestingstad aan de Spaanse grens, maar hij bezocht haar dikwijls en preekte in Pau. Het is te begrijpen, dat wanneer Margaretha luisterde naar zijn godvruchtig preken, dit gewoonlijk in haar eigen salon was. In werkelijkheid heeft zij zich nooit als gebonden lid bij de Hugenoten-kerk gevoegd. Toen de vervolgingen toenamen en er steeds meer hervormers naar Navarre kwamen, ging zij met hen op een voorzichtiger manier te werk, omdat zij niet graag Frans wilde krenken, die, onder invloed van vastberaden papisten, thans meer vijandschap toonde dan hij ooit had gedaan.

Toen haar oude vriend Lefèvre, nu in de negentig, schriftelijk haar bescherming vroeg, zond zij een verzoekschrift aan de koning, waarin zij alleen maar melding maakte van de behoefte van de oude man aan verandering van lucht, daar zij de bedoeling had om hem voor de rest van zijn leven in Navarre te onderhouden. Hij had in Blois gewerkt aan het opnieuw ordenen en catalogiseren van de bibliotheek daar van zijne majesteit, maar hij werd nu van verschillende zijden bedreigd. Dit werd toegestaan en de oude man kwam naar haar kasteel. Dit was voor Lefèvre een aangename tijd, die zeven jaar duurde en waarin hij de komende en gaande vluchtelingen ontmoette en met hen sprak.

Op zekere dag nodigde de koningin hem uit om met haar te dineren in gezelschap van verscheiden van deze geleerden, op wier conversatie zij zeer was gesteld. Lefèvre scheen in dit opgewekt gezelschap buitengewoon verdrietig. Wat was de reden? Margaretha wilde het weten. Bevend betreurde de oude man zijn leven en toonde ach

jaloers op hen, die de martelaarskroon hadden verworven, „terwijl ik“, zei hij, „o wat een slecht mens ben ik geweest, heb doorgeleerd tot bij de honderd jaar en mijn leven zocht te verlengen door een schandelijke vlucht“. Met vele teksten uit de Schrift, die haar uitstekend geheugen hij de hand had, trachtte Margaretha hem ervan te overtuigen, dat hij zijn lot niet moest bel reu ren. De andere gasten deden hetzelfde door hem op de goedertierenheid van God te wijzen, die hem in zijn ouderdom een schuilplaats had geschonken en tenslotte was de oude man weer getroost. Terwijl hij hun allen plechtig een goede nacht wenste en zich verontschuldigde, omdat hij behoefte had aan slaap, trok hij zich terug op zijn kamer, waar hij in slaap viel om op aarde nooit meer te ontwaken. Margaretha sprak dikwijls over dit merkwaardig sterven en vereerde zijn begrafenis met haar tegenwoordigheid.

Gedurende deze zorgelijke jaren hield Margaretha zich bezig niet maatschappelijke verbeteringen in haar koninkrijk. Zij opende scholen en ziekenhuizen in Navarre. Zij bezocht de zieken en toonde belangstelling voor de verbetering van de artseneijkunde. Zij bouwde en subsidieerde ziekenhuizen voor de armen in andere plaatsen, één te Alencon, de provincie van haar eerste man, één te Mortagon, één te Parijs en één in haar eigen stad Pau. Ook subsidieerde zij in Parijs een weeshuis voor arme kinderen, die naar hun kledij „roodjassen“ werden genoemd. Margaretha werd in haar goedhartigheid zo nu en dan bedrogen.

Eens verleende zij gastvrijheid aan twee mooipratere, die eigenlijk Libertijnen waren. Lieden van dit soort, (later Antinomianen genoemd), hielden vast aan de gevaarlijke leer, dat men vrij was van alle zelfbeheersing, als men Christus maar had aangenomen. Zij „verdraaiden de Schrift“ door te beweren, dat een zondaar, eenmaal gered, nooit verloren kon gaan, wat hij ook deed en daarom deden zij wat zij wilden. Deze sekte heeft Calvijn in Genève veel last bezorgd en toen hij vernam, dat twee van hen hij de koningin van Navarre gehoor hadden gekregen, kon hij niet anders dan haar schrijven, om haar voor hen te waarschuwen. Zij was daarover niet best te spreken en schreef hem een scherpe brief terug, maar in zijn verdediging ging hij dieper op de kwestie in en toonde aan, hoe onjuist hun argumenten waren.

Toen Margaretha ouder werd, voelde zij zich steeds meer aangetrokken tot een leven van overdenking en gebed. Haar maatschappelijke positie belemmerde haar daarin en daarom trok zij zich voor enige maanden terug in een retraitshuis en werd een soort koninklijke abdis. Zij leefde in de grootste eenvoud en verzamelde de zusterschap om zich heen om de Bijbel en godsdienstige boeken te bestuderen. Zij bevond zich daar, toen het bericht van de dood van Frans Nivarre bereikte. Het werd enkele dagen voor haar verborgen gehouden, maar zij vermoedde het en droomde ervan en toen het haar werd meegedeeld, sloot zij zich verscheiden dagen op in haar kamer. Frans had veel gebreken geleid en haar vrienden veel kwaad gedaan, maar op dit ogenblik was alleen hun bijzondere genegenheid tot elkaar van belang. Hij had haar „mijn Margaretha van de Margaretha's“ genoemd en van haar kant bedekte de liefde een menigte van zonden. Zij bleef wat langer en onderbrak haar verblijf daar slechts voor het huwelijk van haar dochter.

Ze kon zich niet gelukkig voelen bij het vooruitzicht van de Gereformeerde godsdienst in Frankrijk. De nieuwe koning, haar neef Hendrik II, had Catharina de Medici, vurig rooms, als vrouw. Margaretha had er zich over verbaasd, dat haar broer dit huwelijk tot stand had gebracht. De jonge dame was niet van adellijke afkomst, maar zij erfde rijkdommen van haar beroemde bloedverwant, Lorenzo il Magnifico, de zoon van een handig koopman. De paus, haar oom, had het voorstel van Frans met vreugde

aangenomen; pausen waren dikwijls van boerenafkomst en niet van koninklijke bloede. Maar deze jonge dame was schrander en zou haar man beïnvloeden. Het voorspelde weinig goeds voor de Hugenoten.

Margaretha keerde terug naar Pau, maar haar verblijf duurde niet lang meer. Op een avond, toen zij op het terras naar een komeet stond te kijken, vatte zij een kou, die snel overging in pleuris. Zij leed veel pijn, maar verdroeg die zeer geduldig. Men dacht niet, dat zij zou sterven, maar gedurende die dagen kon zij niet spreken. Onverwacht kwam het einde. Zij riep: „Jezus! Jezus! Jezus!” En blies de laatste adem uit. Zij was zeven en vijftig jaar oud. (1549)

Sommige roomse schrijvers hebben gezegd, dat zij op haar sterfbed haar protestants geloof heeft herroepen, maar dit is een geliefkoosd verzinsel en in het geval van deze merkwaardige, geestelijk gezinde vrouw is er niets om dat bevestigen.

Toelichting over het einde van Jacques Lefèvre, 1437-1537, door Wilh. Eenhoorn in *Euthanasia, of wêlsterven*.

Jacques Lefèvre of Jacob Faber werd zo genoemd naar zijn geboorteplaats Esaples in Picardië wat ook Stapulensis genoemd wordt.

Lefèvre moest in zijn hoge ouderdom vluchten vanwege de zware vervolging waarmee de belijdenis der evangelische waarheid verdrukt werd. Hij nam de toevlucht bij de koningin van Navarre Jeanne d' Albret in Gasconje.¹¹

Op een zekere dag zond de koningin om hem, met de vraag, dat hij bij haar zou komen eten. Zij had nog andere geleerden en godvruchtige mannen genodigd, daar zij een bijzonder behagen had in hun redenen. Onder het middagmaal toen de andere gasten met vrolijke gesprekken zich vermaakten, begon deze Jacques bitter te wenen als een teken van zijn benauwdheid. De koningin beklagende dat - daar zij hem genodigd had om samen vrolijk te zijn hij nu zo droevig was. Zij vroeg hem naar de reden daarvan. Waarop hij antwoordde: “Hoe kan ik, doorluchtige koningin, vrolijk zijn of anderen vrolijk maken daar ik de snoodste ben die de aarde draagt?”

“Wel mijn Jack, zeide koningin wat voor boosheid of schelmstuk hebt ge bedreven? Gij hebt van uw jonkheid af geschenen zeer heilig geleefd te hebben.”

Hij voerde haar tegemoet: ‘ik ben nu in mijn 101ste jaar oud. Heb mij rein en zuiver gehouden van alle besmetting met vrouwen. Mij heucht ook niet ooit iets bedreven te hebben waarom ik zou vrezen om met een bezwaard geweten uit deze wereld te gaan; dan alleen één zonde welke ik meen dat onverzoenlijk zal zijn.’

Wanneer zij aandrong om die zonde te openbaren was hij wegens zijn tranen bijna onmachtig om te spreken. Eindelijk barstte hij uit: ‘met wat voor een gemoed zal ik voor de hoge vierschaar van God kunnen verschijnen, die het heilig Evangelie van Gods Zoon zuiver en in oprechtheid aan anderen heb geleerd, die sterker en standvastige in haar lijden zijn gebleven zijn dan ik? Zodat velen van hen mijn Heere volgende, duizenden smarten en de dood zelf moet hebben doorstaan, terwijl ik, onstandvastig leraar het ontvlucht heb, die reeds tot zo hoge ouderdom gekomen en lang genoeg geleefd heb. Dat ik ,die voor geen dood meer moest vrezen maar na dezelfde moest verlangen, met een schandelijke vlucht mij heb onttrokken en tegen

¹¹ Deze mededeling is kennelijk fout. Het moet zijn Margartha van Valois, koningin van Navarre, moeder van Jeanne.

het bevel des Heeren gehandeld hebt. Daar mij immers niets heerlijkers had kunnen gebeuren als dat ik de hemelse waarheden - welke kracht ik zo dikwijls ondervonden heb - met het weinige oude bloed dat mij nog over is, bevestigd en verzegeld had.'

Maar gelijk zij zeer welsprekend was en zeer geoefend in de heilige letters, heeft zij vele dingen gezegd om zijn droefheid te matigen, en met redenen en voorbeelden aAntoinende dat dit vele goede en heilige mannen was overkomen die nu al met God heersten; en dat men ook nooit aan de goedheid en barmhartigheid Gods moest wanhoppen.

Dit werd ook door de aanzitten de gasten bevestigd en aangedrongen.

Lefèvre vond zich daardoor versterkt en zei: 'dan is er voor mij niets meer over dan dat ik van hier tot God ga nadat ik, indien u wilt, mijn testament zal gemaakt hebben; wat ik niet lang mag uitstellen omdat ik merk dat ik van God geroepen wordt'.

Daarna zijn ogen sterk op de koningin houdende zei hij: '*ik stel u tot mijn erfgenaam en de prediker aan. Gerard, - dit was Gerard Rosellus welke de koningin tot bisschop van Oleron gemaakt had en die velen in de heilige waarheid verlicht heeft, - vermaak ik al mijn boeken; mijn klederen en al wat ik boven die heb, laat ik achter voor de ' wel zijn, wat mag ik dan van u erven?*'

'De moeite mevrouw', antwoordde hij, om het aan de armen uit te delen.'

Het zij alzo, zei zij, 'ik zweer dat mij deze erfenis aangenamer is dan of mijn broeder, koning van Frankrijk mij tot een erfgenaam had aangesteld.'

Van toen af scheen hij vrolijker en zei: 'koningin nu heb ik wat rust nodig, wees vrolijk en vaar samen wel!'

Dit gezegd hebbende ging hij op bed liggen. En als zij meenden dat hij sliep was hij in de Heere ontslapen, zonder enig teken van ongezondheid te vertonen. Wanneer zij hem wilden opwekken waren ze zeer verwonderd dat hij de geest al had gegeven.

Menigmaal verhaalde de koningin deze uitgang van die heilige man.

Zij liet hem deftig begraven onder een marmeren steen die zij voor zichzelf had laten uithouwen. Tot zijn gedachtenis werd dit grafschrift gemaakt:

*Corpus humo, mentemque Deo,
bona cuntra relinquo Pauperibus
Faber haec, dum moretur, ait.*

*Mijn lichaam geef ik aan het graf,
Mijn ziel aan God, Dien mij die gaf.
De armen maak ik al mijn goed,
sprak Jacq en stierf dus welgemoed.*

De rechtvaardige zal in eeuwige gedachtenis zijn, Psalm 112: 6.

5. BRIEF VAN JEAN CALVIN

Aan Margaretha van Valois koningin van Navarre

Margaretha van Valois (of van Angoulême, naar de titel van haar vader Karel, die graaf van Angoulême was), (Angoulême, 11 april 1492 – Odos (Hautes-Pyrénées), 21 december 1549) wordt ook wel Margaretha van Navarra genoemd.

Zij was de dochter van Margaretha van Valois, bijgenaamd *Reine Margot* (Saint-Germain-en-Laye, 14 mei 1553 - Parijs, 27 maart 1615) was koningin van Navarra van 1572 tot 1599, en tevens koningin van Frankrijk van 1589 tot 1599.

Mevrouw, van een man in deze stad ontving ik een brief, geschreven, naar hij zegt, ingevolge uw opdracht, waaruit ik verneem dat gij zeer slecht over mij te spreken zijt wegens een zeker boek, door mij geschreven, dat ik de titel gegeven heb: 'Tegen de Libertijnen'.

Het zou mij leed doen u bedroefd te hebben, als het niet tot uw heil was; want die droefheid is volgens de heilige apostel Paulus zo goed, dat men er geen spijt over moet hebben, daarvan de oorzaak te zijn. Maar ik begrijp niet, mevrouw, hoe dit boek u zo kleeft kunnen mishagen. Mijn berichtgever deelt mij mee dat het is omdat het gericht is tegen u en uw dienaren. Wat u betreft, mijn bedoeling is niet geweest u in uw eer aan te tasten, noch de eerbied te verminderen, die alle gelovigen u moeten toedragen. Ik verklaar daarenboven, dat wij allen uw schuldenaars zijn wegens de koninklijke majesteit, waartoe onze Heere u verheven heeft; wegens het geslacht, waarvan gij een afstammeling zijt; en om al de uitmuntende hoedanigheden, die gij, wat de wereld betreft, bezit. Want zij die mij kennen, weten wel die ik niet zo onbeschaafd of onmenselijk ben, om de vorstelijke personen, de aardse adel en alles wat tot de wereldlijke macht behoort, te minachten of te trachten die verachtelijk te naken. Ik ken bovendien de gaven, die onze Heere in u gelegd heeft en hoe Hij zich van u bediend heeft en gebruikt tot de uitbreiding van Zijn rijk. Dat is voor mij voldoende reden om u te eren en voor uw eer op te komen. Ik verzoek ik dan ook, mevrouw, u niet te laten overreden door hen, die als ze u tegen mij opzetten, noch uw voordeel, noch mijn schade zoeken, maar u trachten te vervreemden van de liefdevolle genegenheid jegens de Kerk van God en u te beroven van de moed om onze Heere Jezus Christus en Zijn leden te dienen, zoals gij dit tot op heden gedaan hebt.

Wat uw dienaars betreft, geloof ik dat gij uw huis niet kostbaarder acht dan dat van onze Heere Jezus, waarvan een lid, ja zelfs een dienaar, die aan de tafel van zijn Meester was gezeten en de eerrang had van een gezant van de Zoon van God, een *duivel* genoemd wordt. Ik was waarlijk niet zo onbedachtzaam, in mijn boek uw hof te noemen, maar doende alsof de personen waarover ik schreef, u in het geheel niet aangingen, sprak ik overeenkomstig de waarheid en als voor Gods aangezicht. Er blijft over de vraag, of ik voor mijn genoegen hen belasterd heb dan wel of ik goede en juiste gronden had, ja zelfs genoodzaakt was ze te beschuldigen. Welnu, mevrouw, ik heb van u zo'n hoge gedachte, dat, als gij van alles op de hoogte zijt, gij niet alleen mij zult willen verontschuldigen, maar mijn rechtuit-spreken zult prijzen.

Ik zie een sekte, die verderfelijker en afschuwelijker is dan er ooit een op de wereld bestond. Ik zie, dat zij grote schade aanricht en een vuur is, dat alles vernielt en verderft, dat zij is als een besmettelijke ziekte, die de ganse aarde aansteekt, als men

geen raad schaft. Omdat onze Heere mij geroepen heeft tot dit ambt, dwingt mijn geweten mij, zoveel in mijn vermogen is, er weerstand aan te bieden. Daarbij komt, dat de arme gelovigen mij met grote en heftige aandrang gesmeekt hebben, spoedig en zonder uitstel de hand aan het werk te slaan, daar zij zagen dat de keizerlijke Nederlanden reeds geheel besmet waren. Niettegenstaande die aandrang heb ik het nog een geheel jaar uitgesteld, om te zien of het kwaad niet gestild kon worden zonder te spreken.

Als men beweert, dat ik wel kon schrijven tegen de boze leer zonder de personen te noemen, dan heb ik een zeer steekhoudende verontschuldiging. Ik wist welke schade de heer Antoine Pocque in de gewesten Artois en Henegouwen heeft aangericht uit de mededelingen van de broeders, die juist daarom naar hier gekomen zijn; ik heb het zelf hier gehoord. Ik weet dat Quintin¹² geen ander doel nastreeft dan de arme, eenvoudige zielen te verlokken, tot die meer dan beestachtige sekte over te gaan. Ik hoorde dat niet van vreemden, maar met mijn eigen oren vernam ik, dat zij er op uit zijn om de zuivere leer te ondermijnen, de arme lieden in het verderf te storten, bij de mensen een verachting van God te verwekken. Oordeel zelf, mevrouw, of het mij geoorloofd was hier te huichelen. Een hond blaft als men zijn meester aanvalt, ik zou zeer lafhartig zijn als ik, ziende dat Gods waarheid aangevallen werd, stom zou blijven en geen geluid geven. Ik ben vast overtuigd, dat u niet denkt, dat ik om uwentwil de verdediging van het Evangelie, die Doel mij opgedragen heeft, zou nalaten. Daarom verzoek ik u, mevrouw, u niet beledigd te achten, nu ik, gedwongen door mijn ambt, op straf van Gods toorn op mij te laden, uw dienaars niet gespaard heb, zonder mij nochtans tegen u te richten.

Wat nu, opmerking betreft, dat u geen dienaar als ik hen zoudt begeren, beken ik, dat ik u geen grote diensten kan bewijzen. Ik heb daartoe geen gelegenheid en u hebt er ook geen behoefte aan, maar de genegenheid ertoe ontbreekt niet en zolang ik leef, zal ik om Gods wil daarin volharden en al versmaadt u mijn dienst, dat zal mij niet verhinderen, van harte en met goede wil uw nederige dienaar te zijn.

Bovendien, die mij kennen weten wel dat ik nooit begeerd heb toegang tot de vorstenhoven te krijgen, evenmin dat ik gestreefd heb naar wereldlijke eer. Als ik het beproefd had, zou het wellicht vergeefs geweest zijn. Maar ik dank onze Heere, dat ik nooit in de verzoeking geweest ben, want ik heb reden genoeg om dankbaar te zijn, dat ik zo'n goede Heere mag dienen, Die mij opgenomen heeft en vastgehouden in Zijn huis, ja mij zelfs in zon eervol en uitnemend ambt gesteld heeft, hoe verachtelijk het ook zijn mag in de ogen van de wereld. Ik zou te ondankbaar zijn, als ik dit ambt niet verkoos boven alle rijkdommen en eerbewijzen der wereld.

Wat het verwijt van ontrouw betreft, dat gij mij doet, alsof ik mijn overtuiging had herroepen, moet ik u mededelen, mevrouw, dat men u slecht onderricht heeft. Want onze Heere heeft het nooit zo geleid, dat men van mij getuigenis van mijn geloof geëist heeft.¹³ Wanneer het Hem behaagd had, mij op deze wijze te beproeven, — ik beroem mij niet op hetgeen ik gedaan zou hebben, maar ik twijfel er niet aan, — dat waar Hij mij die getrouwheid gegeven heeft om mijn leven aan gevaar bloot te stellen voor anderen, waar het alleen Zijn Woord betrof, Hij mij ook bekrachtigd zou hebben, als het er op aankwam, Hem te verheerlijken. Zoveel is zeker, dat Hij er mij voor bewaard heeft Hem rechtstreeks of zijdelings te verloochenen. Wat meer is, ik heb er altijd een afschuw van gehad de lafheid te begaan Jezus Christus te verloochenen, om het leven of het bezit redden, ook in de tijd toen ik nog in Frankrijk

¹² Pocque en Quintin waren aanhangers der Libertijnen. Zij stonden hij de koningin in de gunst.

¹³ Door martelaarschap

was, waarvoor verscheidene lieden mij als getuigen kunnen dienen.

Maar opdat gij er geheel zeker van kunt zijn, dat degenen, die dat van mij bericht hebben, misbruik gemaakt hebben van uw lichtgelovigheid, beroep ik mij op de heer De Clairac.¹⁴ Die kan u zeggen, dat het valse lasterpraat is, waarmee men mij bekladt, die ik niet op mij mag laten rusten, omdat daardoor Gods Naam gelasterd wordt. Want hoewel ik persoonlijk niets ben, zie ik toch, daar het Hem behaagd heeft, mij te gebruiken hij de stichting van Zijn kerk, welke gevolgen een verwijt, alsof door mij de zaak van het Evangelie gesmaad was, zou hebben. Daarom prijs ik de Heere, dat Hij mijn zwakheid heeft aangezien en niet toegelaten heeft aan satan mij door pijn of banden op de proef te stellen.

Ik verzoek u mij te verontschuldigen voor mijn korte en verwarde brief, want dadelijk na de tijding van uw misnoegen over mij heb ik willen trachten u tevreden te stellen ten opzichte van hetgeen mij zelf betrof, met geen ander doel, dan dat ik niet de oorzaak zou zijn, dat u zou verflauwen of verminderen in de grote genegenheid, die u tot heden betoond hebt aan de arme gelovigen.

En ten slotte, mevrouw, smeed ik, na mij nederig, in uw welwillendheid te hebben aanbevolen, de Heere Jezus u in Zijn hoede te nemen, en u door Zijn Geest te leiden, om zowel met voorzichtigheid als met ijver uw heilige roeping te volgen.

Uw zeer nederige en gehoorzame dienaar in onze Heere,
Jean Calvin

Genève, 28 april 1545

¹⁴ De heer De Clairac was de hofprediker der koningin.

6. Jeanne d'Albret, koningin van Navarre, 1528-1572

Jeanne d'Albret was het enige kind van Margaretha van Valois en de koning van Navarre. Zij werd in januari 1528 geboren en erfde van de bekwaamheden en de liefvalligheid van haar moeder meer dan de liefde tot geleerdheid. Van haar vader had zij die rondborstige en moedige aard, die haar in het leven onderscheidde. Wat de Hugenoten aangaat: terwijl Margaretha hun van ganser harte haar bescherming en daadwerkelijke hulp had geboden, daar werd Jeanne in werkelijkheid één van de hunnen en leed met hen mee.

Jeanne wordt beschreven als een kind „van ongewone bedrijvigheid en opgewekt van aard". Zij was de vreugde van haar moeder en zij was zulk een gunsteling van haar vader en van haar oom Frans I, dat zij „la mignonne des rois", de lieveling van de koningen werd genoemd. Frans zei, dat hij voor haar opvoeding zou zorgen, maar Margaretha was bang, om haar aan het Franse hof achter te laten en ook haar vader wilde haar thuis houden. Om tot overeenstemming te komen stelde Frans haar als haar eigen hofhouding het kasteel van Plessis-les-Tours ter beschikking, waarvan hij voor het grootste deel de kosten betaalde. Het was wat, om een koningskind, een troonopvolgster te zijn!

De kleine prinses moest op vierjarige leeftijd gaan, met haar gouvernante als haar enige intieme gezellin, en dit gekunstelde leven beginnen. Haar werd een kapelaan toegewezen, onder toezicht van de bisschop van het bisdom, een leraar in de klassieke talen, talrijke bedienden en enige zorgvuldig uitgekozen kinderen van ongeveer haar eigen leeftijd. Zij nam afscheid van haar ouders, die nu naar Navarre vertrokken. Is het verwonderlijk, als wij lezen, dat zij dikwijls hartstochtelijk verlangde om naar huis te gaan en dat zij uren achtereen zat te schreien?

Arm kind! Zij was van belang bij de onderhandelingen op het gebied van de staatkunde. Tijdens haar kinderjaren werden, misschien zonder dat zij het zelf wist, tussen koningen en keizer huwelijksaanzoeken van hier en daar overwogen, terwijl haar moeder intussen een wakend oog hield op elk voor- of nadeel. Soms leek het, alsof een beraamd huwelijk Opper-Navarre aan de familie zou teruggeven en dan verontrustten de gevolgen van deze toegenomen kracht een andere koning, die daarna zijn invloed aanwendde om dit te voorkomen. Dit ging door, totdat zij 12 jaar oud was, toen de beslissende keus viel op Wilhelm, hertog van Kleef, een knappe, jonge ridder van vier en twintig jaar, rijk en beschaafd, tevens van goede familie, met een zuster, getrouwd met Hendrik VIII van Engeland en de andere, Sibylla, getrouwd met de keurvorst Johan Frederik van Saksen. Ook behoorde hij tot de protestantse vorsten van Duitsland, wat Margaretha aangenaam was, daar zij zelf, zoals wij weten, zeer gehecht was aan het Gereformeerde geloof.

De hertog aanvaardde dankbaar het aanbod, maar Jeanne niet. Zij was ontstemd over de afspraak en zo jong als zij was, schreef zij eigenhandig twee geheime protesten, één vóór de verloving en één daarna en liet ze door getuigen bevestigen en ondertekenen. Zij verklaarde daarin, dat het huwelijk van nul en generlei waarde was, omdat haar vader, haar moeder en haar oom Frans haar toestemming onder dwang hadden afgeperst. Dit gebeurde echter in het geheim en de huwelijksplechtigheden gingen door. Het huwelijk werd met bijna koninklijke praal gevierd, waarbij de koning, de koningin en velen van het hof tegenwoordig waren. Toen alles voorbij was, ging de hertog naar zijn land terug, totdat zijn bruid tenminste vijftien jaar oud zou zijn en het werd Jeanne toegestaan bij haar ouders in Navarre te wonen.

Nu smaakte Margaretha het genoeg, dat zij de opvoeding van haar jeugdige dochter in eigen hand kon nemen. In plaats van de meesteres te zijn van haar eigen kasteel, moest zij zich, onder het oplettend opzicht van haar moeder, in haar levensgewoonten beperken. Margaretha reorganiseerde haar studiën en voegde de bestudering van de Heilige Schriften eraan toe.

„Ofschoon het enige jaren duurde", zegt haar levensbeschrijver, „voordat zij zich duidelijk aan de zijde van de Reformatie stelde, was toch dit onderricht ongetwijfeld het goede zaad, dat later zou opbloeien. Omdat zij dikwijls in het gezelschap van haar vader verkeerde, hebben zonder twijfel het land Navarre en de grootse Pyreneeën de liefde voor dit land in haar opgewekt, die later zo sterk in haar was".

Ongeveer achttien maanden na haar huwelijk bereikte Navarre een ontstellend bericht. Karel V had, op zijn veldtocht tegen de protestantse vorsten van Duitsland, de landen van de hertog van Kleef, de man van Jeanne, onder de voet gelopen. Tot hun afschuw vernamen zij, dat Wilhelm geen vinger had uitgestoken, maar zich zeer laf had overgegeven en erger dan dat alles, dat hij in de voorwaarden van het verdrag, dat hij had moeten ondertekenen, had beloofd om de roomse godsdienst in zijn hertogdom te herstellen en zijn verbond niet Frankrijk op te zeggen. (Welk een verschil van karakter met zijn zuster Sibylla, die Karel trotseerde en de stad Wittenberg dapper tegen hem verdedigde.) De verontwaardiging steeg ten top bij Margaretha en haar man en ook bij Jeanne. Zij verlangden met hun gehele hart, dat zij dit huwelijk ongedaan konden maken. Dat was in het geheel niet gemakkelijk. De protestantse godsdienst van de jongeman, ofschoon aanlokkelijk voor Margaretha, was Frans volstrekt niet welgevallig geweest en liet blijkt ons dat Margaretha haar broer in een zeer smekende trant schrijft. „Zoals ik u eerst in mijn onwetendheid smeekte, om dit huwelijk tot stand te brengen, terwijl ik voor u de neiging van mijn dochter verborg, to smee ik u nu zeer onderdanig, of u ons behulpzaam wilt zijn om haar in vrijheid te stellen voor de kerk en de mensen, zoals ik weet dat zij dat is voor God, want ik zou haar liever in het graf zien, dan in liet bezit van een man, die u heeft bedrogen en schande over zichzelf heeft gebracht".

Het Franse hof nam de zaak onmiddellijk in behandeling en wendde zich tot de paus om een bul, waarin het huwelijk nietig werd verklaard op grond van het feit, dat dwang was gebruikt om het tot stand te brengen. De hertog van Kleef, die verlangde uit deze verwickelingen te geraken, zond een dergelijk verzoekschrift. Nu werd het geheime protest van Jeanne, dat op zulk een juiste wijze door getuigen was bevestigd en ondertekend, voor de dag gehaald. Het duurde lang, voordat de zaak was afgedaan. Jeanne hernieuwde plechtig haar protest, nu met goedkeuring van de koning en haar moeder en het werd te Alençon ondertekend. Tenslotte trad Jeanne op de volgende Paasdag te Plessis-les Tours na de hoogmis naar voren en voor een vergadering van hovelingen, prelaten en haar oude hofhouding tas zij volmaakt kalm haar protest voor. Zij legde haar hand op een mishoek en zwoer plechtig, dat de verklaringen waar waren. Dit document werd, na behoorlijk door de belangrijkste aanwezige personen gewaarmerkt te zijn, op de verschuldigde wijze naar Rome overgebracht en hoewel door hem de godsdienstige gevoelens van Margaretha veroordeeld werden, verklaarde de paus tenslotte toch genadig het huwelijk om politieke redenen van nul en generlei waarde. De bul, die dezelfde verklaring bevatte, werd in Rome geregistreerd.

Jeanne, nu zeventien jaar oud, genoot drie jaren vrijheid. Natuurlijk stond het onderwerp van haar volgend huwelijk bovenaan in Navarre en verscheiden huwelijkskandidaten boden zich aan. Zij had de tweede vrouw van de koning van

Portugal kunnen worden, of de vrouw van de oudste zoon van de hertog van Guise, die later een onverzoenlijke en beestachtige moordenaar van protestanten werd. Maar ditmaal werd met haar eigen gevoelens rekening gehouden en zij koos Antoin van Bourbon, hertog van Vendôme. Hij was tien jaar ouder dan zij en na de kinderen van koninklijke afkomst de eerste troonpretendent. Het was een huwelijk uit liefde, waarin Jeanne gelukkig was. Door de vele moeilijkheden in haar leven afgetoed, leefde Margaretha na dit huwelijk nog slechts een jaar.

Het eerste kind van Jeanne werd pas twee jaar na haar huwelijk geboren. Allen waren blij met een zoontje voor Navarre, maar droevig om het te zeggen, deze jongen en ook de volgende, stierf op tragische wijze, iets meer dan een jaar oud, door de zorgeloosheid van zijn kindermeisjes. Haar derde zoon was een stevig kereltje en hij bleef leven om koning te worden van Navarre en als **Hendrik IV ook van Frankrijk**. Jeanne gaf hem een strenge opvoeding: zij liet hem de rotsen beklimmen en deelnemen aan wilde spelen. Zij kleepte hem als een boer, in eigengesponnen stof en zijn voedsel was zeer eenvoudig. Haar vader pronkte met hem als „een echte kleine Béarnes" en was met hem zeer ingenomen. Twee jaar na de geboorte van deze zoon stierf haar vader en Jeanne werd op zeven en twintigjarige leeftijd koningin van Navarre.

Ofschoon zij de gemeenschap met de Roomse kerk nog niet had verbroken, was zij in die tijd in al haar godsdienstige gevoelens en sympathieën een Hervorming gunstig gezind. Nog maar vier dagen na haar kroning schreef zij aan een edelman met een hoogstaand karakter, die de Reformatie begunstigde en die zij uitnodigde om niet haar in het geheim op het kasteel te komen beraadslagen over de juiste gedragslijn, die zij als een soevereine ten aanzien van de twee godsdiensten zou moeten volgen. (U begrijpt wel, dat zij bij haar kroning geen godsdienstige eed behoefde af te leggen, dat ze het protestantse geloof in haar koninkrijk zou verdedigen, zoals de Engelse dat moest doen.)

„Ik schrijf u om u mee te delen, dat ik tot nu toe het pad heb gevolgd, dat mij door mijn overleden moeder is geweest. Ik herinner mij goed, dat de koning, mijn vader, lang te voren, toen hij eens hoorde, dat de koningin met twee predikanten, Roussel en Farel, in haar eigen kamer in gebed was, naar binnen ging en een klap op de rechterwang gaf. De predikanten maakten, dat zij wegwamen, terwijl hij mij met een stok een stevig pak slaag gaf en mij verbood, om mij met zaken van de Zeer in te laten, een bejegening, die mij veel bittere tranen kostte. Maar omdat mijn vader twee maanden geleden is gestorven en beïnvloed door het voorbeeld van mijn nicht (de hertogin van Ferrara), komt het mij voor, dat een hervorming even redelijk is als zij noodzakelijk schijnt. Zozeer zelfs, dat ik het ontrouw jegens God en jegens mijn volk zou achten, om nog langer in onzekerheid en verwarring te aarzelen."

Zij ging verder met een conferentie van Gereformeerde predikanten en staatslieden voor te stellen om de zaak openhartig te bespreken. Wij weten niet, of deze conferentie ooit heeft plaats gehad en de politiek was in die tijd een zeer netelige kwestie, maar de zaak was aanhoudend in haar gedachten, ofschoon zij pas vijf jaar later een openlijke belijdenis aflegde.

Velen van haar edelen waren onverzettelijke roomsen en zij was bang voor een excommunicatie door de paus, die het Huis van Navarre zou kunnen beroven van de tweede helft van zijn land, zoals dat in de tijd van haar grootvader met de eerste helft was gebeurd. Intussen betuigde haar man op de meest openlijke manier zijn voorkeur voor een hervorming. Hij weigerde de koningin te vergezellen naar de mis in de kathedraal van Pau en woonde op een in het oog lopende wijze de Gereformeerde

eredienst bij, die te Pan door zijn moeder was ingesteld. Hij liet protestantse preken houden in de grote zaal van het kasteel, koos een vurige hervormer als leraar voor zijn zoon en haalde een Gereformeerd predikant uit Genève, om de koninklijke hofhouding te onderwijzen. Bij zijn bezoeken aan het Franse hof woonde hij, hoewel op bescheiden wijze, regelmatig de samenkomsten bij van de Hugenoten, zoals de protestanten nu werden genoemd. Als er in dit alles geen gevaar gelegen had, dan zou op Jeanne, die in het geheim de Gereformeerde leer begunstigde, niets aan te merken zijn geweest, maar zij had nog niet, zoals later, het besluit genomen, om alles voor de waarheid te offeren.

Natuurlijk was er gevaar. De paus, zijn kardinalen en de machtige en onverzoenlijke familie van De Guises aan het Franse hof, begonnen allen Antoin met een mogelijke oorlog te bedreigen. „Als je van plan bent het verlies van je eigen gebied (Alençon) door je onvoorzichtige bescherming van de nieuwe opvattingen op het spel te zetten”, zei Jeanne tot hem, „dan is dat misschien mijn zaak niet, maar wat mijzelf betreft ben ik niet van plan om het weinige, dat is overgebleven van het koninkrijk te verliezen.”

Omstreeks deze tijd werden haar man en zijn broer, Lodewijk van Bourbon, prins van Conde, in een ernstige samenzwering gewikkeld. Hendrik II, de zoon van Frans I, had met zijn vrouw, Catharina de Medici, gedurende de 11 jaren van zijn regering in grote overdaad geleefd en het land was heilig te verarmen en vol van geweld, daar wet en orde niet werden gehandhaafd en corruptie vanaf de troon naar beneden de overhand had. De adellijke grondbezitters, Rooms en evenzeer als Hugenoten, walgden van de toestand van hun arme land. Precies op het hoogtepunt van weelderige feesten hij een tweevoudig huwelijk, van de zuster van de koning en van zijn dochter, kwam er aan de pretmakerij een onverwacht einde. Tijdens een steekspel brak een lans de helm van de koning, doorboorde zijn oog en drong door in zijn hersens. De volgende dag was hij dood en alle feesten veranderden in rouw. De volgende koning, Frans II, was een jongen van zestien jaar, gehuwd met Maria Stuart, achttien jaar oud, de dochter van Jacobus V van Schotland, en een nicht van de hertog van Guise en zijn broer.

De jonge koning stond geheel onder de invloed van deze twee mannen en ook van zijn moeder, Catharina de Medici. Daarom konden de edelen een maatschappelijke verbetering niet als waarschijnlijk zien. Zij smeedden daarom het plan om de koning gevangen te nemen, de Guises te onderwerpen en Lodewijk van Bourbon, de naaste wettige erfgenaam, op de troon te plaatsen.

Zij maakten hun militaire plannen, terwijl zij Condé en de man van Jeanne er buiten hielden. Dit moest niet worden beschouwd als een staatsgreep van de Hugenoten, maar als een nationale. (Calvijn, die was geraadpleegd, verklaarde zich ertegen en Admiraal de Coligny was een ander, die zich afzijdig hield.) Op het laatste ogenblik werd er verraad gepleegd, de samenzweers werden verslagen en De Guises begonnen een zeer wrede vergeldingsactie tegen hen, die hier een rol hadden gespeeld. Maar zij lieten in hun sluwheid niet merken, dat zij vermoedden, dat de gebroeders van Bourbon in het complot betrokken waren en wat later, toen het hof naar Orleans verhuisde, richtten zij tot de twee jongemannen de „uitnodiging” om daar hun opwachting te maken.

Jeanne was erg bezorgd over deze uitnodiging en waarschuwde haar man om niet te gaan. Maar beiden gingen, misschien betrof het de zaak van de vrede. Maar het ging niet om de vrede. De Guises grepen deze gelegenheid aan om de schuld uitsluitend de partij van de Hugenoten in de schoenen te schuiven en zij waren van plan om hen in het gehele land uit te roeien. (Dit stuk geschiedenis is een herhaling van het verhaal van Herman en de Joden, zoals ons dat in het boek Esther wordt verteld.)

De prins van Conde werd bij zijn aankomst in Orleans gearresteerd en gevangen gezet. Antoin, de man van Jeanne, werd alleen onder huisarrest gesteld. Een formulier voor de afzwering van het protestantse geloof werd gereed gemaakt ter ondertekening door de koning voor zijn hofhouding, de koningin voor al haar hofdames, de kanselier voor alle leden van het parlement en de rechters, de gouverneurs van de provincies voor de gehele deftige stand, de pastoors voor hun parochianen en de gezinshoofden voor hun onderhorigen. Als de documenten niet werden ondertekend, dan stond daarop de doodstraf. Voor deze ondertekening werd een datum vastgesteld: het Kerstfeest - net zoals Haman een datum vaststelde voor de uitroeiing van de Joden. Het verhoor van Condé begon, zijn schavot werd opgericht, maar opnieuw kwam de hand van God, als in datzelfde geval, tussenbeide en de gehele zaak van het Protestantisme in Frankrijk werd gered, juist zoals het volk van de Joden werd gered. De jonge koning werd plotseling ziek en stierf op 9 december, voordat ook maar één document was ondertekend! Het gehele plan verschrompelde tot niets en de twee gebroeders ontkwamen.

Terwijl dit gebeurde in Orleans, had Jeanne zelf van het Franse hof een bevelschrift ontvangen, waarin haar werd bevolen om de Hugenoten-predikers in haar kasteel te arresteren en hen eveneens naar Orleans te zenden. Omdat men verwachtte, dat zij zou weigeren, werd aan dit bevel door een troep soldaten kracht bij gezet. Zij weigerde inderdaad, riep een raadsvergadering bijeen, versterkte de vestingen van de steden, die aan Frankrijk grensden en begaf zich met haar kinderen naar Navarrens, de sterkste stad in haar koninkrijk. Hier was zij, toen zij het verschrikkelijke nieuws vernam van de voorgenomen vernietiging van het koningshuis van Bourbon in de persoon van Condé; het gevaar, waarin haar man verkeerde; en bij dat alles bovendien het nieuws, dat Spanje aan haar andere grens gereed stond om haar koninkrijk aan te vallen en in bezit te nemen, met de zegen van de paus.

Zij raakte in grote nood, maar deze dingen werden, onder de zegen van God, gebruikt om een belangrijke verandering in haar wentelende gevoelens tot stand te brengen. Zij keerde zich met diep berouw en vele tranen tot God en ging een plechtig verbond aan, dat zij Hem zou dienen. Zij deed nu openlijk belijdenis van de Gereformeerde godsdienst, zeer tot bemoediging van de trouwe predikanten en zij kreeg nieuwe moed om zichzelf en haar koninkrijk tot het uiterste te verdedigen. Ine politiek van het beschermen van haar wereldse belangen gaf zij op en zij stelde zich moedig aan de zijde van de hervormers. De enige voorwaarde, die zij aan de predikanten stelde, was, dat zij zich moesten beperken tot dienst binnen haar grenzen.

Hoe wonderlijk zijn Gods wegen! Terwijl de verschrikkelijke gevaren van Jeanne haar aanmoedigen om haar kruis voor de zaak van Christus op zich te nemen, hadden die van Antoin juist de tegenovergestelde uitwerking: omgepraat en gevlod door de Guises, gaf hij zich gewonnen en ging over naar hun kant, zelfs tot het afzweren van zijn geloof! Zijn broer, de prins van Condé, had rechtens uitgeroepen moeten zijn tot Prins-Regent, daar de nieuwe koning, Karel IX, nauwelijks tien jaar oud, nog minderjarig was, maar Catharina de Medici matigde zich terstond die positie aan en werd tot Koningin-Regentes uitgeroepen.

De Condé, die inzag, dat hij op zijn aanspraak slechts door een oorlog de nadruk zou kunnen leggen, trok ziek terug op zijn landgoederen, maar hij dacht er niet aan om de zaak van de Hugenoten in de steek te laten en hij bleef hun leider. Antoin, die nu in Parijs was en daar in de gunst stond, ontbood Jeanne om zich bij hem te voegen.

De zaken stonden er aanvankelijk voor Jeanne te moeilijk voor om haar koninkrijk te verlaten, maar omdat hij er herhaaldelijk op aandrong, ging zij tenslotte daarheen op

reis, hoewel zij nauwelijks wist wat zij daar zou ondervinden. Bijna terstond beval hij haar om met hem naar de mis te gaan. Ook Catharina de Medici drong erop aan, dat zij die zou bijwonen, door te zeggen, dat het de enige manier was om haar man tevreden te stellen en het koninkrijk voor haar zoon te behouden. Zij antwoordde: „Als ik mijn koninkrijk in de éne hand en mijn zoon in de andere had, dan zou ik die beide liever in de diepten van de zee werpen, dan naar de mis gaan!”

Antoin nam nu haar zoon van haar weg, om te worden opgevoed in het roomse geloof. Hendrik, nu tien jaar oud, was aan zijn moeder gehecht en op een dag, toen Antoin in feite bezig was de weerstrevende Jeanne naar de deur te slepen om haar mee te nemen naar de mis, wierp de jongen zich tussen hen en verzekerde, dat hij zijn moeder zou verdedigen en dat zij niet gedwongen moest worden om naar de mis te gaan en dat hij ook niet zou gaan. Hiervoor kreeg hij een draai om zijn oren en zijn leraar kreeg het bevel om hem af te ranselen.

Bij deze verdrietelijkheden kwam haar ontdekking van geruchten, dat haar leven in gevaar was, daar er plannen zouden bestaan om haar te vermoorden. Zij zond een briefje aan de prins van Condé, die het bericht doorgaf aan de Huguenotenpartij. Zeer spoedig omringde een menigte van helpers haar appartementen in het Hotel de Condé en het werd haar toegestaan te vertrekken. Zij ging afscheid nemen van Hendrik, die bij haar hartstochtelijke omhelzing in tranen uitbarstte. Zij liet hem beloven, dat hij nooit naar de mis zou gaan. Zij zei haar eens zo beminde man vaarwel - en het liep zo, dat zij hem toen voor het laatst zag. Zij smeekte hem, dat hij zich aan de invloed van de Guises zou onttrekken, maar hij was alreeds te vast in de macht van de listige lieden, die zelfs in het geheim hadden voorgesteld, om de paus over te halen zijn huwelijk met Jeanne nietig te verklaren en hem te laten trouwen met de weduwe Maria Stuart! Hij had het fatsoen, dit te weigeren, ofschoon hem rijke landen in het vooruitzicht werden gesteld.

Jeanne had een gevaarlijke terugreis naar Navarre en was zich bewust, dat er vooraf hinderlagen voor haar gezelschap waren gelegd, maar haar voorzichtig beleid, om deze door haar eigen bevelen te voorkomen, betekende, dat zij veilig thuis kwam. Zij vond haar land in een toestand van grote wanorde. De Roomsers, die ontdekten, dat de Gereformeerde groep nu bijna tot hetzelfde aantal was toegenomen als dat van henzelf, waren tijdens haar afwezigheid begonnen met hen te kwellen en toen te doden en huizen en dorpen te verbranden en te verwoesten. Nadat de Protestanten deze gewelddaden een tijd heldhaftig hadden verdragen, namen zij nu wraak en om de wanorde nog te vergroten, had Antoin iemand aangesteld, Montluc, om een leger op de been te brengen en de zaak te beslissen door de Protestanten te onderdrukken. Deze man was een zeer wreed schepsel en hij nam de gelegenheid waar om in plaats van de orde te herstellen, wraak te octetten op de Prol estanten. Hij ging het land rond en bedreef vreselijke gewelddaden. Jeanne ontbood hem en zei, dat zij, als hij ophield met zijn wraakoefening, de Protestanten zou bevelen om hun wapens neer te leggen. Hij weigerde en daarom zond zij voorraden wapens en ammunitie naar de protestantse partij.

Voordat er een complete strijd uitbrak, kwam het bericht, dat Antoin gewond was bij de belegering van Rouen, waar hij aan de zijde van de Guises stond. Zijn wond werd verwaarloosd, zodat hij eraan stierf. Men zei, dat hij op zijn sterfbed berouw had over het laaghartig verraad van zijn geloof, maar bijzonderheden worden niet genoemd. Jeanne was diep ontroerd, toen zij de tijding van zijn dood ontving. Zij zag alle wreedheid van de laatste twee jaar door de vingers en wenend vergaf zij al het onrecht, terwijl zij alleen maar zachtmoedig terugdacht aan de liefde en het geluk, die

zij in de vroegere jaren van hun samenleven hadden genoten.

Na een rouwperiode werd zij zich bewust, dat zij de macht had om met meer onafhankelijkheid te werk te gaan. De dreigende strijd tussen de twee partijen ging niet door. Montluc werd het koninkrijk uitgestuurd en zij begon terstond duidelijke hervormingen tot stand te brengen. Zij schafte in het gehele land de roomse eredienst af en er werd een vaste Raad van Negen benoemd om burgerlijke en godsdienstige wetten vast te stellen. Zij gebruikte een deel van de kerkelijke inkomsten voor het stichten van scholen, seminaries en liefdadige instellingen. Waar het parochie-kerken betrof, toonde zij verdraagzaamheid door aan beide partijen, als zij vrijwel gelijk in aantal waren, ook in de parochie-kerken gelijke rechten voor de eredienst toe te staan. Zij beval de verwijdering van beelden, altaren en relikwieën. Wanneer de monniken weg waren, veranderde zij een klooster in een theologische school. Natuurlijk was er enige tegenstand, maar over het gebed werd de rust hersteld en allen erkenden met blijdschap een resolute vrouw als hun koningin.

Uit Genève liet zij de beroemde predikant, de heer Merlin, overkomen, om haar in het grote werk terzijde te staan en kort daarna bracht zij op haar eigen kosten ongeveer twintig Gereformeerde predikanten naar haar gebied terug, die uit Béarn (Navarre) geboortig waren, om tot het volk in zijn eigen landstaal te prediken en om vooral haar onderdanen in Neder- Navarra die nog onkundig waren, te onderrichten.

De pauselijke legaat van Béarn, die naar Rome was geweest, keerde nu terug en schreef aan Jeanne een lange brief, waarin hij bij haar protesteerde tegen dit werk en haar eraan herinnerde, dat haar staat was omringd door het gebied van twee van de machtigste koningen van Europa, die de nieuwe godsdienst verfoeiden. Jeanne, die een vaardige pen had, beval de koerier om te wachten op haar antwoord, ging zitten, en schreef onmiddellijk een breedvoerig en pittig antwoord. Zij verdedigde het Reformatorisch werk, dat zij reeds was begonnen en verklaarde, dat zij van plan was om het overal, in heel haar gebied, te verbreiden. Zij had niets door middel van dwang gedaan, zoals hij liet doorschemeren, om de Gereformeerde godsdienst in te stellen. De meerderheid van haar onderdanen stonden wel tijdelijk aan haar kant, zij was zeer bevriend met de koning van Spanje, hoewel zij niet instemde met zijn godsdienst en wat de nieuwe koning van Frankrijk betrol, had zij vele vrienden en verwanten aan zijn hof, waarvan haar eigen zoon er één was.

Zowel de brief van de kardinaal als haar antwoord werden gedrukt en wijd en zijd door heel haar gebied verspreid. Allen, zelfs haar vijanden, bewonderden haar moedig en voortreffelijk antwoord en het deed de geestdrift en trouw van het protestantse deel van haar onderdanen ten hoogste toppunt stijgen.

De paus kon zulk een verzet tegen zijn advies (of: bevelen) niet voorbijgaan. Hij deed tegen Jeanne als ketter een dagvaarding uitgaan en eiste, dat zij in Rome zou voorkomen. Deze werd aan de deur van de Sint Pieter in Rome bevestigd, maar voor haar, zoals Jeanne lachend opmerkte, te ver weg om het te lezen.

Hoewel rooms, antwoordde de koning van Frankrijk met een krachtig protest tegen zulk een behandeling van een prinses, die de koninklijke troon van Frankrijk zo na stond. Zijn hof steunde hem en allen beseften, dat zulk een bejegening heel goed alle protestantse Staten (en in Europa waren er nu een aantal) zou kunnen aanzetten tot de verdediging van de koningin van Navarre. De paus moest wel begrijpen, dat hij niet sterk genoeg was om deze dagvaarding door te zetten.

Maar Jeanne was nu een prooi voor talrijke steken in de rug door de pausgezinde partij. Er brak in haar gebied een opstand uit, heimelijk gesteund door de koning van

Spanje, die de Duitse en Spaanse soldaten over de grens zond, om de dorpingen te kwellen en het roomse deel op te zetten. Twee andere complotten, door de paus voorbereid, worden met bewijzen gestaafd.

Het ene was, om haar huwelijk met Antoin van nul en geen waarde te verklaren, omdat zij tevoren getrouwd was geweest met de hertog van Kleef (ofschoon het een paus was geweest, die dat huwelijk had ontbonden!) om zo haar kinderen onwettig te maken. Naar deze richtlijnen zou een pauselijke bul worden gereed gemaakt, toen de koning van Frankrijk het weten, dat Frankrijk zulk een regeling nooit zou aanvaarden. Een ander complot was, om Jeanne en haar kinderen in Béarn te ontvoeren, hen over de Spaanse grens te smokkelen en hen op de beschuldiging van ketterij onder de rechtspraak van de Spaanse Inquisitie te stellen. Maar ook daarvan werd afgezien, daar dit waarschijnlijk het gehele land tot opstand zou brengen.

Zo werd Jeanne, door de voorzienigheid van God, juist door de staatslieden van die tijd beschermd, want terwijl zij hun eigen belangen zochten, haatte de Franse kroon haar godsdienst van ganser harte.

Omstreeks deze tijd ontving Jeanne een deputatie van haar volk, die haar verzocht, om de hervormingen, die zij tot stand had gebracht, zo mogelijk in privileges vast te leggen. Zij begon terstond haar hervormingen te formuleren. In haar geestdrift ging zij, als menig ander, in enkele daarvan, werkelijk iets te ver, daar zij de straf van de excommunicatie toepaste, door landerijen en eigendommen verbeurd te verklaren van hen, die zich niet hij de Gereformeerde godsdienst wilden aanpassen. Wel dient te worden bedacht, dat dit wapen zó bekend was, dat er in die dagen van weerszijden gemakkelijk aan gedacht werd. Toch waren enkele van de straffen van Jeanne streng en zij verwekten bij haar roomse onderdanen spoedig grote verontwaardiging, zodat er in sommige delen van het land gevechten uitbraken. (Bij het lezen van deze geschiedenissen, kan men alleen maar opmerken, hoe verschillend de Rooms en de Protestanten handelden in gevallen van onenigheid. De Protestanten namen de toevlucht tot verzoeken en deputaties, de Rooms en grepen steeds naar het zwaard en gaven er de voorkeur aan hun tegenstanders te doden.)

Gevaarlijke verbonden werden gesloten tussen kerkelijke en adellijke personen, die zwoeren, dat zij Jeanne zouden ontronen, maar zij ging moedig voort met het uitroepen van haar hervormingen en benoemde commissarissen, die het land moesten rondgaan, om erop toe te zien, dat gerechtigheid heerste. Velen gaven zich gewonnen, althans voor de schijn en langzamerhand had het land een rustiger en voorspoediger tijd.

In Frankrijk begon een tweede Hugenotenoorlog, maar Jeanne nam er niet actief deel aan, omdat zij zo druk bezet was met haar eigen land. Maar zij walgde van het verraad van het Franse hof, nadat het een vredesverdrag had getekend. Die tweede oorlog werd bij de muren van Parijs gevoerd en de eerste dag waren de Hugenoten overwinnaars geweest. De tweede dag wilde de Roomse partij de strijd niet voortzetten en hij zei, dat de Hugenoten overwinnaars geacht konden worden. Catharina de Medici, de koningin-moeder en het brein achter elk van haar zwakke zoons, die elk voor enige jaren achtereenvolgens de troon van Frankrijk hadden bezet, deed aan de Hugenoten de nodige beloften en hun leger werd ontbonden. Deze beloften werden nooit vervuld en in plaats daarvan volgde zij gedurende de zes volgende maanden een politiek van het aanzetten tot geheime moorden en kwellingen door het gehele land. Men heeft geschat, dat in die korte tijd van zogenaamde vrede over de tienduizend Hugenoten zijn omgekomen!

Ook werd in strijd niet het vredesverdrag een complot gesmeed om de prins van Condé, de leider van de Protestanten, te arresteren. Toen hij hiervan hoorde, ontvluchtte hij met zijn vrouw en kinderen hun woning en zocht een schuilplaats in **La Rochelle**, waarheen velen van de Protestanten de toevlucht hadden genomen. Deze stad is wel het *Genève van Frankrijk* genoemd, omdat zij, meer dan ergens anders, protestants was. Toen Jeanne dit vernam, was zij van mening, dat zij zich bij de protestantse partij moest aansluiten en die al haar steun en hulp moest verlenen. Zij hield dit besluit geheim, totdat zij regelingen had getroffen met een betrouwbaar man, om gouverneur van haar land te zijn en met een moedig man, Montgomery, een Schot, om de militaire verdediging over te nemen. Toen verliet zij, nadat zij het Avondmaal had gebruikt en haar zaak aan God had opgedragen, zeer vroeg op een sabbatmorgen, met haar twee kinderen en hun gouvernante, in een draagstoel de stad Pau en aanvaardde de reis. Een kleine, gewapende lijfwacht kwam hen terstond tegemoet en even later nog een. Haar oude vijand, Montluc, door de hertog van Guise ingelicht, snelde haar achterna, maar zij ontsnapte aan zijn leger, steeds meer aanhangers voegden zich bij haar en zij ontkwam aan La Rochelle.

Het bericht van haar komst had de stad verheugd en de Condé zelf ging haar tegemoet. Te paard gezeten, niet haar flinke zoon Hendrik, nu vijftien jaar oud, naast haar, deed ze haar intocht in een juichende stad. Zij had daarvan het aantal vermeerderd met drieduizend man voetvolk en vierhonderd ruiters.

De jonge Hendrik, die door geboorte dichter bij de troon stond dan Condé, meende, dat het bevel over het leger hemzelf rechtens toekwam en Condé liet dit met genoeg aan hem over, maar Jeanne wilde dat niet hebben.

„Nee”, zei zij, „ik en mijn zoon zijn hier om de goede afloop van deze grote onderneming te bevorderen, of in haar mislukking te delen. Wij zullen ons met vreugde om de banier van God scharen. De zaak van God is mij dierbaarder dan mijn zoon”.

La Rochelle werd nu erkend als het bolwerk van de Hugenoten. Het was een zeer belangrijke stad, een voornaam centrum van zeehandel. Haar bevolking had een moedig en onafhankelijk karakter en zij was nu al lange tijd protestants. Bij deze concentratie van de hoofden van het Protestantisme en de voornaamste aanvoerders en edellieden, zat er een sterk gevoel in de lucht, dat dit een keerpunt was. Reeds de eerste dag na haar aankomst was Jeanne aanwezig op een vergadering, die werd gehouden in het stadhuis, waar zij en haar gezelschap logeerden. Haar zoon werd als onder-bevelhebber bij Condé aangesteld en zij werd als bestuurster van de stad en het omliggende land gekozen. Dat betekende het belleer van de financiën, de bevoegdheden om met Frankrijk en buitenlandse regeringen te onderhandelen en al wat betrekking had op de verzorging van het garnizoen en het leger. Dit waren geweldige taken, maar zij aanvaardde die met een ijver en bekwaamheid, die iedereen bewonderde.

Een van haar eerste daden was, dat zij zich tot koningin Elizabeth van Engeland wendde om hulp, het verraad van het vredesverdrag schetste en zo verklaarde, waarom zij zich in La Rochelle had verschanst. Elizabeth, die zich steeds een warme, trouwe vriendin van Jeanne en haar zoon toonde, zond haar onmiddellijk honderdduizend gouden Engelen¹⁵ en zes stukken geschut met een grote voorraad ammunitie. Ook bereidde zij alle Hugenootse ballingen, die gedurende de laatste verschrikkelijke maanden naar Engeland waren gevlucht, een hartelijk welkom en zij moedigde haar onderdanen aan om hun gastvrijheid en hulp te verlenen. (Het was in die tijd, dat

¹⁵ Oude Engelse munt met afbeelding van de aartsengel Michaël

Hugenoten zich in Canterbury en vele steden in Kent en elders vestigden en spoedig hun vakbekwaamheid aanwendden tot verrijking van vele plaatsen.)

De eerste veldslag tussen de vijandelijke partijen werd geleverd bij Jarnak, buiten La Rochelle en hij werd een nederlaag voor de Protestanten. De koningin-moeder had heel veel Duitse huursoldaten in dienst genomen om haar legers te vergroten en hun aantal overweldigde het dappere Hugenotenleger volkomen. De Gondé werd gedood en de rouw was groot in La Rochelle. Zijn vrouw en kinderen waren in de stad, het jongste kind was daar geboren. Jeanne barstte bij het droevig bericht in tranen uit. Maar zij herstelde zich en wijdde ernstig al het hare aan de zaak van de Hugenoten en rijdend miet haar zoon aan haar rechterhand en Hendrik, de zoon van de gesneuvelde Condé aan haar linkerhand, begaf zij zich naar de plaats, waar het bedroefde leger werd verzet zameld. Dit was de eerste werkelijke inleiding van haar zoon in het leger als zijn bevelhebber en toen zij het stralend en vastberaden gelaat van de knappe jongeman zag, werd zij weer opgewekt en vatte moed.

„Kinderen van God en van Frankrijk“, zei zij, „Condé is dood, maar is daarom alles verloren? Neen. De God, die hem moed en kracht gaf om te strijden in deze zaak, heeft anderen verwekt, die waardig zijn om hem op te volgen. Bij deze dappere strijders voeg ik mijn zoon. Stel zijn dapperheid op de proef. Soldaten! Ik bied u alles wat ik u te geven heb - mijn gebied, mijn schatten, mijn leven en wat mij dierbaarder is dan alles, mijn kind. Ik zweer, dat ik tot mijn laatste zucht de heilige zaak zal verdedigen, die ons thans verenigt.”

Hendrik werd, onder de juichkreten van de soldaten, tot generaal van het leger uitgeroepen. Admiraal de Coligny en de andere bevelhebbers waren de eersten, om hem plechtig trouw te beloven.

De zaak kreeg echter nog een ernstige klap, toen in de volgende veldslag De Coligny ernstig werd gewond. De vijanden schenen nu volkomen te triomferen, maar de triomf was te vroeg, want De Coligny herstelde en de jonge Hendrik ontwikkelde zich elke keer meer tot de onverschrokken en bezielende soldaat, die hij tenslotte werd, doordrongen als hij was met de moedige aard van zijn moeder.

Evenals in het vorige geval, kondigde de Fransen de vrede af, maar zij hoopten heimelijk dat de Hugenoten de buitenlandse protestantse legers, die hun te hulp waren gekomen, zouden afdanken en dat zijzelf mettertijd op een listige manier de bevelhebber van de Hugenoten naar Parijs zouden kunnen krijgen, om hen daar te vernietigen. Jeanne zelf werd door Catharina in een vleierende boodschap uitgenodigd, maar omdat zij wel enigszins met de slechtheid van de koningin-regentes op de hoogte was, weigerde zij te gaan, zoals anderen, ook zo uitgenodigd, dat deden.

Hoe vreemd het ook mag lijken, het Franse leger liet hen twee jaar met rust. Gedurende die tijd werd een belangrijke synode gehouden door de predikanten, die de voornaamste plaatsen van het Protestantisme in Frankrijk vertegenwoordigden. (Augustus 1559).

Inzake de leer werd niets veranderd van wat de eerste synode, elf jaar daarvoor gehouden, had vastgesteld: ondanks hun lijden verwaterden de Protestanten in geen enkel opzicht hun geloof. Opnieuw werd wat zij geloofden op schrift gesteld en met blijdschap ondertekend, want ziel en geest waren gegrondvest in de dingen van God. Het was een aangename rustpoos, die hun voor de volgende fase van de oorlog werd gegeven.

Ook kreeg Jeanne tijdens deze interim-periode bericht over de opmerkelijk geslaagde herovering van de stad Béarn door Montgomery. Haar volk had vanaf haar vertrek veel geleden, doordat de koning van Frankrijk en de koning van Spanje op heel dit gebied, om zo te zeggen, vlamme blikken wierpen: Frankrijk eiste het op bij

verbeurdverklaring en Spanje wilde het veroveren. Maar Montgomery en de getrouwe burggraven waren zo bekwaam en dapper geweest, dat Navarre nog steeds het zijne behield. Men heeft Montluc, die zelf een knap en wreed strateeg was, horen zeggen, dat de ketters geholpen moeten zijn door de duivel.

Gedurende deze valse vrede kwam er een bode tot de koningin van Navarre, met een brief van de koning van Frankrijk, waarin hij het voorstel deed, dat haar zoon Hendrik met zijn dochter Margaretha een huwelijk zou aangaan. Wat? Haar zorgvuldig opgevoede zoon, erfgenaam van het koninkrijk Navarre, trouwen met de dochter van Catharina de Medici, die de zaak van de Hugenoten zulk een kwaad had gedaan? Zij schrok van die gedachte terug. Ook wist zij aan welk een verdorven hof het meisje was grootgebracht. Zij moest de koning danken voor de eer, die in zulk een huwelijk opgesloten lag, maar zij wees het af.

Zij aanvaardde de terugreis naar Béarn en werd door haar volk met onstuimige blijdschap ontvangen. Zij had exemplaren hij zich van het Nieuwe Testament, dat voor de eerste maal in de Baskische taal was overgezet. Dit werk was voltooid en uitgegeven, toen zij in La Rochelle was en het had de hoge goedkeuring en de dank van de synode verkregen. Zij had ook de Geneefse Catechismus en Liturgie vertaald en uitgegeven - al dit werk geschiedde op haar eigen kosten, zó groot was het belang, dat zij hechtte aan de Bijbel als een geschreven woord voor diegenen van haar volk, die geen Béarnees lazen.

Zij verzachtte de strengheid van enkele van haar wetten niet, want zij en haar volk hadden door de vervolging veel geleden. Toch brachten haar bestuur en de vruchten daarvan veel eer toe aan haar verstandig bewind. Een latere geschiedkundige schrijft over haar: „Zij opende scholen, seminaries en ziekenhuizen. Weldra was er in Béarn geen bedelaar meer. Kinderen van de armen, die enige aanleg toonden voor wetenschap en literatuur, werden onderwezen op kosten van de schatkist. Dronkenschap, woeker en gokspelen werden tegengegaan. Samen met het nieuwe geloof bloeiden alle kunsten en zelfs nu nog, ten einde van drie eeuwen, noemt de bevolking van Béarn de naam van de goede koningin, die zo zeer de welvaart van haar land bevorderde, met liefdevolle eerbied.”

Maar nu verduisterden nieuwe zorgen de dagen van Jeanne. Voortdurend bezochten gezanten haar te Pau, met herhaalde pleidooien van Karel IX om voor het voorgestelde huwelijk van Hendrik en Margaretha haar toestemming te krijgen. Haar werd voorgehouden, dat zulk een huwelijk beide partijen zou kunnen bevredigen en misschien een einde maken aan de vijandelijkheden. Men drong er bij haar op aan om naar Parijs te komen om dit te bespreken. Terzelfdertijd werd er bij Admiraal de Coligny op aangedrongen om te komen voor besprekingen. Tenslotte lieten beiden zich overreden en gingen. Jeanne had er een zwaar hoofd in en een onheilspellend voorgevoel, maar de Admiraal was vol hoop, dat een ontmoeting en een bespreking niet de koning wonderen zouden doen - zelfs hem geheel winnen voor hun geloof.

Zij gingen weg. Zij kwamen aan. De Coligny werd vrijwel terstond meegenomen om de koning te ontmoeten en toen de persoonlijke bespreking dagen lang doorgingen, dacht hij, dat hij bezig was hem vrijwel te bekeren. Maar de koning bedroog hem alleen maar. „Zie eens, hoe goed ik heb gehuicheld", zei hij tot zijn moeder, toen zij het vertrouwen van de Admiraal geheel hadden gewonnen.

Jeanne had een korte tijd te Blois vertoefd, waar zij de koningin-moeder ontmoette, die haar niet onderscheiding behandelde. Omdat sommigen van haar voornaamste adviseurs er bij haar op aandrongen, ondertekende zij tenslotte met tegenzin het huwe-

lijkscontract. Karel had gezegd, dat hij geen voorwaarden ten nadele van de Hugenoten zou stellen, maar hij zond heimelijk een boodschap naar de paus om dispensatie te verkrijgen voor zijn zuster om een ketter, de zoon van een ketterse, te mogen trouwen. De historie vertelt ons, dat de paus deze dispensatie weigerde, maar Karel en Catharina hadden zo'n haast, dat zij (het is in nevelen gehuld), óf zelf een valse maakten, óf de goedkeuring van de paus verkregen, door hun plannen voor de St. Bartholomeüs-moord, die spoedig zou volgen, bloot te leggen. Laat het voldoende zijn te zeggen, dat de trouwplannen doorgingen.

Jeanne kwam naar Parijs, waar zij door menigten met vreugde werd ontvangen, maar niets kon haar voorgevoelde vrees wegnemen. Zij was zeer bevreesd voor de komst van Hendrik naar Parijs en trachtte overeen te komen, dat het huwelijk bij volmacht zou plaats vinden. Maar de koning wilde daarvan niet horen. Hendrik moest naar Parijs komen en de bruiloft zou waarlijk koninklijk zijn.

Er is een droevige brief bewaard gebleven, waarin Jeanne aan Hendrik schrijft, dat zij zich beklagt over de minachtende behandeling, die zij nu van de koning-moeder heeft te verduren en over de ontdekking van leugens, die zij had kunnen vermoeden. Een daarvan was, dat zij ertoe gebracht was om te geloven, dat de aanstaande bruid volgzzaam was en er gemakkelijk toe zou komen om de Hugenoten te begunstigen, terwijl zij daarentegen ontdekte, dat het meisje een dweepzieke roomse was.

Zij was nog niet lang in Parijs, bezig voorbereidingen te treffen voor de bruiloft, toen zij werd aangetast door een vreemde ziekte, grote vermoeidheid en pijn in haar ledematen. Dit was op 4 juni 1572. Binnen vijf dagen was zij dood. Werd zij vergiftigd? Onderzoekingen hebben bewezen, dat dit zo was. Zij was weer een slachtoffer van de moordzuchtige familie de Medici. Tijdens haar ziekte werden alle paapse bijgelovigen uit haar kamer geweerd en alleen Hugenootse predikanten kwamen haar bezoeken. Zij was bewonderenswaardig kalm van geest en zij legde een kostelijke belijdenis af van haar geloof, Zij sprak over Christus als haar enige Middelaar en over zichzelf als een zondares, die God dagelijks met haar zonden bedroefde. „Wat dit leven aangaat”, zei zij, „ben ik door de vele beproevingen, die van mijn jeugd af ermee gepaard gingen, aan de liefde daarvoor in hoge mate ontwend en ik verlang van ganser harte bij God te zijn.”

Zij zei veel andere dingen tot haar predikant en toen hij aanstalten maakte om zich terug te trekken, smeekte zij hem om te blijven en voort te gaan met het spreken over de dingen van God, die haar zo dierbaar waren.

Zij liet de goevernante van haar jeugdige dochter roepen en gelastte haar om met het jonge meisje terug te keren naar Béarn en haar te zeggen, dat haar stervende moeder haar smeekte om een vast en blijvend vertrouwen op God te stellen, gehoorzaam te zijn aan haar broer, die haar schreden zou leiden door de gevaren, die haar omringden. „Vertel tenslotte mijn geliefd kind”, zei zij, „dat ik haar plechtig toevertrouw aan de zorg van de almachtige God, die haar zal beschermen en zegenen, als zij bereid is om Hem trouw te dienen”

In haar testament, dat in diezelfde tijd werd gemaakt, drukte zij haar zoon ernstig op het hart om de Godsvrucht te betrachten, standvastig bij de Gereformeerde godsdienst te blijven, waarin hij was opgevoed en zich daarvan niet door eerzucht of de genoegens van deze wereld te laten afbrengen.... Zij beval hem om de wetten en staatsregelingen, die zij in Béarn en Neder-Navarre had afgekondigd, ongeschonden te bewaren. Zij spoorde hem aan om „atheïsten, vleiers, slechte vrouwen en dergelijke personen van zijn hof te bannen en fatsoenlijke mensen van onbevleete reputatie in dienst te nemen.” Ook smeekte zij hem om „jegens zijn zuster Catharina de rol van

een toegenegen broer te vervullen, haar uit te huwelijken aan een prins van haar eigen stand en godsdienst "

Ook zei zij, dat het plotselinge van haar ziekte haar had verhinderd, om haar trouwe dienaars van de hofhouding te belonen, zoals zij dat had begeerd, „behalve dan", zei zij, „dat ik niet zal nalaten om tot het uiterste van mijn krachten dienaangaande orders te geven."

Admiraal de Coligny bezocht haar de dag voor haar dood. En de predikant las haar hoofdstukken uit het Evangelie naar Johannes en Psalm 31 voor. Zij luisterde ernstig naar dit alles en hoeveel zij ook leed, toonde zij, zelfs toen de pijn het hevigst was, geen tekenen van ongeduld. Dit was haar laatste nacht op aarde. De volgende morgen gaf zij, ofschoon niet in staat om te spreken, blijk van een zeer zoet verlangen om weg te gaan naar haar begeerde haven en zij stierf met een liefelijke glimlach op haar lippen.

Zij werd naast haar man in de kathedraal van Vendôme begraven. Een eenvoudige Hugenotendienst werd gehouden, die door een grote menigte van de Hugenootse adel werd bijgewoond.

Hendrik was op weg naar Parijs, toen hem het onverwachte bericht van de dood van zijn moeder bereikte. De schok en de smart verwekten een koorts, zodat hij enige dagen niet verder kon gaan naar Vendôme, om aan „zijn zeer dierbare en vereerde moeder" de laatste eer te bewijzen.

Daar toefde hij, bijna gebroken door verdriet, totdat Admiraal de Coligny hem dringende boodschappen zond om nu als koning van Navarre naar Parijs te komen, waar allen op hem wachtten. Gekleed in de diepste rouw kwam hij eindelijk aan, vergezeld van achthonderd edellieden van de keur van de Hugenoten, met zwarte vederbos en hun dames allen in rouwgewaad. Zij werden plechtig ontvangen door de hertog van Anjou (nog één van de zonen van Catharina), de hertog van Guise, de vier maarschalken van Frankrijk en vierhonderd hovelingen. Een grote groep mannen werd naar Het Louvre gebracht, waar tweehonderd bedden voor hen waren gereed gezet, terwijl hun vrouwen in de stad werden ondergebracht.

Op 18 augustus had de huwelijksplechtigheid plaats in de Notre Dame, waar de bruid na de plechtigheid de mis bijwoonde, waarvan Hendrik en zijn vrienden zich echter afzijdig hielden. De dagen van feestviering en hartelijkheid namen de kwade vermoedens weg, maar Catharina de Medici had hen nu allen in haar greep.

Plotseling werd Admiraal de Coligny oOp straat neergeschoten. Een ongeluk? Een schandelijke vergissing? Maar het was geen vergissing het was noodzakelijk om er zeker van te zijn, dat de hoofdleider weg was. De Coligny werd naar boven in zijn logeerkamer gebracht en alle zorg werd aan hem besteed. De Franse koning bezocht hem, met tranen in zijn ogen. De Coligny, Godvrezend man als hij was, vertrouwde hem tot het einde.

Maar de datum voor een slachting van de Hugenoten over het gehele land werd vastgesteld - St. Bartholomeüsday - en die brak nu aan. De papisten zouden ter onderscheiding een witte band om hun mouw dragen. In Parijs luidde de kerkklok, evenals in elke stad. De stadpoorten werden bewaakt, het Louvre werd omsingeld. Daar begon de zeer vreselijke slachting. Men maakte zich meester van De Coligny, door naar boven te stormen en hem te doorsteken. Daarna wierpen zij zijn lichaam naar buiten. Op straat. Niet één van de tweehonderd in het Louvre ontkwam. De kreten van de slachtoffers en het gillen van de moordenaars vulden de nacht met afschuw.

Het zielsverdriet van een onverwacht weduwschap trof honderden van de dames. De familie De Coligny is een voorbeeld. De tweede vrouw- van de Admiraal was er één van. Haar dochter Louise,¹⁶ drie maanden getrouwd, was er nog een. Haar knappe, jonge man, Telligny, had de Admiraal in zijn stervensuren trouw opgepast en hij vocht om de moordenaars af te weren. Toen het te laat was, ontsnapte hij zelf over de daken, maar hij werd gepakt, herkend en vermoord. Een nicht, Charlotte, een vurige en zeer gastvrije Hugenote, verloor haar man, de graaf van La Rochefoucauld, in het Louvre. Deze drie dames, die met elkaar op één adres logeerden, konden ontsnappen en naar het familiekasteel van Chatillon ontkomen, waar het vreselijke bericht van elke gruweldaad hen bereikte. Maar Chatillon was te dicht bij Parijs. Half bezwijkend van verdriet pakten zij nog enkele dingen bijeen en zwoegden voort naar vrienden verder weg.

Het land stond versteld. Maar de paus zond gelukwensen en liet een medaille slaan ter herinnering aan deze dag. Het leven van de jonge koning van Navarre bleef gespaard en later werd hij Hendrik IV van Frankrijk.

¹⁶ Elf jaar later werd Louise de vierde vrouw van Willem van Oranje. Louise was erbij aanwezig!

7. Brieven van Calvijn aan Jeanne d' Albret, koningin van Navarre, in Béarn

Mevrouw, ik kan u niet genoeg zeggen, hoezeer mij de brief verblijd heeft, die het u behaagd heeft aan mijn broeder, mijnheer De Chalonel,¹⁷ te richten. Ik las daarin hoe God in u in weinig uren gewerkt heeft. Hoewel Hij reeds lange tijd in ir enig goed zaad gestrooid heeft, erkent u nu, dat het inderdaad als verstikt was onder de doornen dezer wereld. Wanneer wij ons niet dagelijks sterken door de lezing der Heilige Schrift, vervloeit langzamerhand de kennis der waarheid, om tenslotte geheel te verdwijnen, wanneer God er niet in voorziet. Door Zijn oneindige goedheid heeft Hij dat verhoed en u er voor bewaard, dat het zover gekomen is. Het is waar dat zij die verachten, insluimeren in hun rust, omdat zij niet gevoelen, dat dit een slaap des doods is. Wanneer het echter God behaagt, ons te doen ontwaken en welbewust aan te drijven tot de vrees van Zijn Naam, in ons hart een vurige wens te doen ontvlammen om tot Zijn eer te dienen, is dat een gelukkiger en meer begerenswaardige onrust dan al de genoegens, vermaken en geneugten, waarin de arme wereldlingen verdolen. Ik spreek vertrouwelijk, mevrouw, daar ik meen, dat u mij gaarne verlof geeft om dat te doen en ik ook dit goed in uw brief ontvangen heb, dat u mij verlof geeft u te schrijven.

Daarom, mevrouw, verzoek ik u de genade Gods te prijzen, zoals zij het verdient, niet alleen omdat Hij u voor altijd uit de duisternis van de dood heeft getrokken, om ti de levensklarheid in Zijn Zoon te laten zien, Die de ware Zon der Gerechtigheid is, maar ook omdat Hij 't geloof aan Zijn Evangelie diep in uw hart geprent heeft, zodat het daar diep wortel heeft geschoten, om goede vruchten voort te brengen.

U hebt door ervaring geleerd, hoe de ijdelheid dezer wereld de kennis van de waarheid laat afsterven. Men wil beide partijen te vriend houden, waardoor het Woord koud en nutteloos wordt, als Gods kracht er niet mee verbonden is. Het is 't ware en volmaakte verbond, dat God belooft met de Zijnen te sluiten, dat Hij Zijn Wet in hun binnenste geven en in hun hart schrijven zal (Jeremia 31 : 33). Daar u nu zulk een onschatbaar voorrecht ontvangen hebt, hebt u reden om u des te vuriger naar uw begeerte te wijden aan de dienst van Hem, Die u zo aan Zich verplicht heeft. Koningen en vorsten willen zich dikwijls onttrekken aan de onderwerping aan Jezus Christus, zij gebruiken hun voorrechten als een schild; zij schamen zichzelf, onder het voorwendsel van hun hoge plaats, te behoren tot de schaapskooi van die grote Herder.

Maar bedenk, mevrouw, dat de hoge plaats en de waardigheid, die de goede God u gegeven heeft, een dubbele band moet zijn om Hem gehoorzaam te zijn, want van Hem hebt u alles ontvangen en naar de mate, waarin ieder ontvangen heeft, zal hij ook rekenschap moeten afleggen. Maar daar ik zie hoe de Geest Gods u bestuurt, heb ik meer aanleiding om Hem te danken, dan u te vermanen, alsof u nog aansporing nodig zou hebben. Ik twijfel niet, of u zult u vlijtig toelagen op de studie van Gods Woord, zoals wel nodig is, gezien onze lauwheid, zwakheid en broosheid. Reeds lang en reeds meermalen hebben wij beproefd onze plicht jegens de koning, uw echtgenoot, te vervullen. Uit bijgaande brief ziet u, mevrouw, wat uw vermaning heeft uitgewerkt.

Mevrouw, na mij nederig in uw goede gunst te hebben aanbevolen, smeed ik onze goede God, om u altijd in Zijn hoede te nemen, u te besturen en te leiden door Zijn Geest, u te versterken met Zijn kracht en u te doen toenemen in alle goed.

16 januari 1561

¹⁷ Schuilnaam voor Th. De Beza

Haar echtgenoot heeft de zaak der Hervorming verlaten. Calvijn tracht haar te troosten en moed in te spreken. Hij wist daartoe op het nut der beproevingen.

Aan Jeanne d'Albret, koningin van Navarre

Mevrouw, het medelijden, dat ik heb met uw angst, laat mij althans ten dele gevoelen hoe hard en zwaar die voor u te dragen is. Maar hoe het ook zij, het is voor u veel beter, ter wille van een dergelijke oorzaak treurig te zijn, dan tot uw eigen verderf zwak te worden. Het is alleszins begerenswaard een stil en gerust leven te kunnen leiden, en als God dit goed aan Zijn kinderen schenkt, kunnen zij zich daarin van harte verheugen. Maar daar dit een voorrecht is dat niet altijd duurt, moeten wij Hem ook volgen op ruwe en moeilijke wegen, wanneer het Hem behaagt ons op een zware proef te stellen. Men heeft u geleerd, mevrouw, dat wij God zonder strijd niet kunnen dienen. De soort van strijd is verschillend, maar op welke wijze het ook God behaagt ons te beproeven, wij moeten bereid zijn. Als de aanvallen, die u, mevrouw, nu te doorstaan hebt, hard en verschrikkelijk zijn, toch moet u bedenken, dat God u een lange tijd van voorbereiding geschonken heeft. De koning, uw echtgenoot, is reeds lang door die twee hoornen van de duivel, D'Escarte en de bisschop van Auxerre, bewerkt. Niet alleen heeft hij zich door hen laten neerslaan, maar hij wapent zich nu tegen God en de Zijnen. Ik spreek als van een mij geheel bekende zaak. Ik weet, mevrouw, dat u de eerste slagen moet opvangen. Maar al waren er honderdmaal meer moeilijkheden, toch zal de kracht van Boven, als wij er onze toevlucht toe nemen, de overwinning behalen.

Alleen, mevrouw, word niet moe stand te houden, daar God tot uw steun hebt. Wij gehoorzamen Hem immers niet op goed geluk, daar Zijn belofte, daar Hij uw standvastigheid met een gunstig gevolg zal bekronen, indien zij op Zijn Woord gegrond is, niet falen kan. Al zou de gehele wereld wankelen, als ons anker vastgemaakt is in de hemel, komen wij zeker in de goede haven aan, al worden wij nog zo heen en weer geschud. „*Hij, Die u roept, is getrouw,*” zegt de heilige Paulus. Wij weten, in Wie wij geloofd hebben en wij volharden daarin, terwijl wij medelijden hebben niet hen, die zich vermaken met zulke ijdele verlokkingen, dat zelfs de kinderen er de spot mee drijven. Intussen zullen wij, mevrouw, u niet in onze gebeden vergeten, waartoe **onze broeder, de heer Beza**, ons opgewekt heeft, hetgeen wij ook naar uw wens zonder zijn verzoek zouden gedaan hebben.

Ik ben er van overtuigd, mevrouw, dat God uw zuchten en de onze verhoren zal, als wij Hem maar het offer van onze ootmoed, dat Hij eist, brengen. Want hoe stoutmoedig wij in de verdediging van Zijn zaak kunnen en moeten zijn, toch moeten wij het aan onze zonden toeschrijven, als de loop van het Evangelie vertraagd wordt. Hoe het ook zij, laten wij te midden van onze angsten ons het woord van de heilige Paulus in herinnering brengen: „*Verblijdt u in den Heere te allen tijd, wederom zeg ik u verblijdt u.*” Zo zullen wij in al ons leed een onoverwinnelijke moed tonen.

Mevrouw, daar bringer dezès naar u teruggaat, om te horen waarheen het u behagen zal hem te zenden, zou ik n nog willen meedelen, dat hij zich hier zo goed gedragen heeft, dat wij hem gaarne hier gehouden hadden, als hij zich niet aan uw kerken wilde wijden. Ik geloof dat hij hier zijn tijd niet zoek gebracht heeft, wat uit de vrucht van zijn werk blijken zal.

22 maart 1562

Aan Jeanne d'Albret, koningin van Navarre

Mevrouw, daar het God behaagd heeft, de koning, uw echtgenoot, van deze wereld te doen scheiden en daarmee u te belasten met de zorg voor uw landen en onderdanen, zult u er zeker goed aan doen, u van uw plicht te kwijten, daar u daarvan rekenschap moet afleggen aan een Meester en almachtige Heere, Die wil, dat Zijn recht gehandhaafd wordt. Wanneer Hij beveelt dat men Hem vrezen en de koningen eren zal, en u de eer bewijst, u van Zijn gezag deelgenoot te maken, is er wel reden om Hem met alle krachten te ere» en te danken voor de staat en waardigheid, die u van Hem ontvangt.

U zou niet dulden, dat de u toekomende soevereiniteit u door uw ambtenaren werd ontnomen, zo bent u dan ook verplicht, als u in Gods bescherming blijven wilt, te zorgen, voor zover u dat mogelijk is, dat al uw onderdanen Hem dienen en eren, waarbij uzelf het voorbeeld moet geven, dat zij te volgen hebben. Uw regering, mevrouw, kan alleen dan voor Hem bestaan, als u uw majesteit aan Hem onderworpen houdt. U weet, dat alle knie moet buigen onder de heerschappij van onze Heere Jezus Christus; aan de koningen is het echter bijzonder bevolen, om zich voor Hem als een bewijs van hulde te buigen, om duidelijk te tonen dat zij meer dan anderen verplicht zijn zich te verootmoedigen in de hoge plaats, die hen is toegewezen, opdat Hij verhoogd wordt, Die het hoofd der engelen is in het Paradijs en bijgevolg de Allerhoogste op deze wereld.

Daar, mevrouw, heden het bestuur in uw handen gelegd is, moet u erkennen dat God ook de ijver en toewijding tot de ware dienst, die Hij van u vraagt, op de proef wil stellen. Verscheidene redenen beletten mij hierover breder uit te weiden. Ook wordt aan hen, die geroepen zijn tot regeren, gelast hun landen te zuiveren van alle afgoderij en vlekken, waardoor de zuiverheid van de ware godsdienst is bezoedeld. En als de heilige Paulus beveelt te bidden voor de koningen en hen, die in hoogheid zijn gezeten, dan is het niet zonder reden, dat hij er bijvoegt: opdat wij onder hen leven mogen in alle Godzaligheid en eerbaarheid (1 Timotheüs 2: 2). Voordat hij spreekt van burgerlijke deugden, noemt hij de vreze Gods, waarmee hij te kennen geeft dat het ambt der vorsten is, *te zorgen dat God zuiver wordt aangebeden*. Ik zie de moeilijkheden wel, die u kunnen tegenhouden; de vrees en twijfel, die u kunnen ontmoedigen, en twijfel er niet aan, mevrouw, dat alle raadgevers, die u bij u hebt, u zullen trachten te verhinderen in uw voornemen. Maar het is zeker dat alle mensenvrees, die ons er van afhoudt God de eer te geven die Hem toekomt en ons verleidt om Hem van Zijn recht te beroven, ons er van overtuigt, dat wij Hem niet welbewust vrezen en Zijn onoverwinnelijke kracht niet op de juiste waarde schatten, waarmee Hij beloofd heeft ons te beschermen. Daarom, mevrouw, om alle moeilijkheden te boven te komen, steun op de verzekering, die u van boven gegeven wordt, als u volbrengt, hetgeen God van u vraagt.

Op twee zaken past het u vooral de ogen gevestigd te houden, zij moeten u zelfs tot vleugelen dienen om u op te heffen boven alle hindernissen der wereld; ten eerste Gods bevel en dat Hij niet zal nalaten u de behulpzame hand te bieden om te slagen in alles, wat u gehoorzaam aan Zijn bevel zult ondernemen. Ik ken de argumenten wel, die velen gebruiken om te bewijzen dat de vorsten hun onderdanen niet mogen dwingen om christelijk te leven. Maar het is een al te onheilige overweging, dat hij, die niets van zijn gezag wil afstaan, zou toelaten, dat zijn Lastgever in Zijn recht te kort gedaan wordt. Als het bevel niet voor ons voldoende is, dan moeten wij voor de bedreiging sidderen, dat elk rijk, dat Jezus Christus niet zal

dienen, vergaan zal (Jesaja 60 : 12). Deze bedreiging heeft zeer zeker betrekking op de toestand der Christelijke Kerk. Welke mooie verontschuldigen dan ook diegenen mogen aanvoeren, die hun lafheid willen verbergen, zo verzoek ik u toch, mevrouw, tot uzelf in te keren en te oordelen, of het rijk van God niet verkozen moet worden boven de eer, die Hij u gegeven heeft en op dit punt zult gij weldra beslist zijn.

In de tweede plaats moet ge u wapenen met Zijn beloften, opdat uw geloof de wereld overwint, zoals de heilige Johannes zegt. Herinner u ook, wat de profeet Jesaja zegt en wat de heilige Petrus aanhaalt: „*En wie is het, die u kwaad doen zal, indien gij navolgers zijt van het goede? Maar indien gij ook lijdt om der gerechtigheid wil, zo zijt gij zalig, en vreest niet uit vreze van hen en wordt niet ontroerd.*” Wees ook niet bevreesd voor hun groot aantal, maar houd de Heere der Heerscharen in ere, Die uw Burg moet zijn.

Ik weet, mevrouw, hoe uw nabuur op u loert, die geen gelegenheid zal laten voorbijgaan, om u te verontrusten, maar als u God vreest, behoeft u hem niet te vrezen. Hij wordt niet door ware ijver voortgedreven, al doet hij, of dat het geval is. Daar u ziet dat hij er op loert om u te benadelen, moet u versterken niet de beste verdediging, die u hebben kunt. Als God de boze toestaat u enig kwaad te berokkenen, herinner u dan de merkwaardige geschiedenis van de koning Hiskia. God vierde de teugel van de vijand om hem aan te vallen, hoewel hij toch juist alle bijgeloof had uitgeroeid; Rabsaké dreigde hem zelfs dat God hem niet helpen zou, omdat hij de altaren had afgebroken. Maar de bewonderenswaardige hulp, die de koning van de hemel plotseling geschonken werd, moet voor u voldoende grond zijn om allen te trotseren die wanen dat zij wegens de verandering in uw land, de overhand over u hebben.

Ik zeg echter niet, mevrouw, dat dit alles in één dag geschieden kan. God heeft u wijsheid gegeven om met oordeel uw gedragslijn vast te stellen; de omstandigheden zullen u ook de middelen aangeven, die het meest geschikt zijn en omdat een brief niet alles kan bevatten, heb ik het voornaamste meegedeeld aan brenger dezes, die ik als de geschiktste daartoe heb uitgekozen;¹⁸ ik hoop, dat u hem ook als zodanig zult leren kennen.

Ik heb hij onze kerkenraad en onze heren bewerkt, dat u hem behouden kunt voor de tijd, dat hem gevraagd hebt en allen hebben gaarne daarin toegestemd, want er is niemand onder hen, die niet gaarne geheel tot uw dienst was.

Nog één ding wil ik u zeggen, mevrouw, het beste voor u zal zijn te beginnen op de plaatsen die u het moeilijkst schijnen, daar dit het meest in het oog valt. Want zij zullen zich dan met minder opschudding onderwerpen en als u er één gewonnen hebt, zullen spoedig de anderen volgen.

Ik vestig er uw aandacht op, dat uw tegenwoordigheid niet noodzakelijk is en dat er zulke voorbereidingen getroffen moeten worden, dat de vijanden al overwonnen of zeer verzwakt zijn, vóór het lot een openlijke strijd gekomen is. Als het u behagen mocht, mevrouw, uit te voeren wat u overwogen hebt, zou dat een daad zijn, uwer majesteit waardig en zeer nuttig voor de christenheid; namelijk aan de vorsten van Duitsland een gezantschap te zenden om hen te verzoeken en te vermanen, om voort te varen in de ijver, die zij getoond hebben in het ondersteunen van de zaak van onze Heere. Men zou zich moeten wenden tot de keurvorst Paltsgraaf, de hertog Augustus van Saksen, keurvorst, de hertog van Wurtemberg, de landgraaf van Hessen; hoe spoediger dit geschiedt, hoe beter het is.

Ik verzoek u dus, mevrouw, dit gezantschap te bespoedigen. Het overige laat ik aan

¹⁸ Predikant Raymond Merlin

brenger dezes over, om van mond tot mond te zeggen.

Mevrouw, na u mij zeer nederig te hebben aanbevolen in uw goede gunst, smeed ik de Hemelse Vader, u in Zijn heilige hoede te nemen, u te besturen met Zijn Geest, u te sterken in kracht en standvastigheid en uwe majesteit te doen toenemen in alle goed werk.

20 januari 1563

8. VROUWEN MISHANDELD EN GEMARTELD TE PARIJS 1557

Overgenomen uit het Martelarenboek van Adriaan van Haamstede

Op de 5e September, in het jaar onzes Heeren en Zaligmakers Jezus Christus 1557, werd er een grote vergadering der gelovigen gehouden in de Sint Jacobsstraat, (Rue Saint-Jacques) van de stad Parijs, niet ver van het College van Plessis, waar de gelovigen, omtrent drie of vier honderd in getal, samengekomen waren, om daar het heilige avondmaal des Heeren onder elkaar te houden. Dit vernamen enige priesters van het genoemde college van Plessis, en maakten dit ook bekend; want deze bloeddorstige wolven, die niet anders bedoelen dan de kudde van Christus te verstoren, en Zijn gelovigen als onschuldige schapen ter slachtbank te slepen, hadden reeds lang daar op de wacht gestaan, waardoor zij dan ook vernomen hadden, dat daar dikwerf vele mensen vergaderden en 's avonds samenkwamen.

Omtrent middernacht, toen de vergadering uiteenging, en ieder stil naar zijn woning wilde terugkeren, begonnen de vijanden hun bloedige aanslag in het werk te stellen, en wierpen met stenen naar hen, die het huis wilden verlaten, met een ongelooflijke woede. Zij voegden er nog een vervaarlijk geroep en geschreeuw bij, teneinde van alle zijden te worden geholpen. Teneinde het volk te beter op hun hand te krijgen, riepen zij, dat er een hoop dieven, rovers en verraders vergaderd waren. Door dit gerucht ontwaakten ook de burenen, en dezen gaven ook een teken aan hen, die verder woonden, zoals het gewoonlijk gaat, als er iets aan de hand is, dat tot schade van het algemeen zou kunnen strekken, zodat binnen weinige ogenblikken de stad in de wapenen was. En, hoe uitgebreid Parijs ook is, was het volk aan het andere einde van de stad reeds ten volle gewapend, terwijl men bevel gegeven had, dat zij bij elkaar zouden blijven. Ieder nam zijn wapen, en liep naar de plaats, waar het gerucht hem lokte. Toen zij hoorden, dat het geen dieven maar *Lutheranen* waren, gelijk in die tijd de gelovigen van Christus werden genoemd, die de Hervormde godsdienst en het zuivere Evangelie hadden aangenomen, ontstak het merendeel van het volk in nog grotere woede dan tevoren, en waren op niets anders belust dan op het bloed van deze onschuldige lieden. Zij versperden al de enge straten, en lieten op verscheidene plaatsen vuren branden, opdat niemand door de duisternis van de nacht zou ontkomen.

Daar dit gevaar zo spoedig en onverwacht opkwam, joeg dit hun, die in het huis waren, grote vrees en schrik aan, want zij dachten allen in dit uur te zullen worden omgebracht. De kerkdienaars en anderen, aan wie de zorg voor de gemeente was opgedragen versterkten en bemoedigden hen nochtans zoveel zij slechts konden, en richtten een vermaning tot hen, zoveel de weinige ogenblikken en hun toestand gedoogden.

Nadat zij samen God vurig hadden gebeden, besloten zij, naar onderling goedvinden, wat hun in deze zaak te doen stond. Van twee dingen moesten zij één kiezen. Of de komst van de rechters en bestuurders afwachten, en derhalve een zekere dood, wanneer deze een belijdenis van hun geloof zouden afvragen; of door dit dolle en woedende volk door te dringen, dat het huis aan alle kanten had bezet. Eindelijk werd er, op aanraden van enige, die de lafheid van het gemeen te Parijs wel kenden, besloten om met geweld door het midden van het woedende volk zich een weg te banen, en dat de mannen, die gewapend waren, vooruit zouden gaan, om de weg voor de anderen te banen.

Dit geschiedde ook, en velen wisten langs verschillende wegen te ontkomen, doch niet

zonder duizend gevaren te hebben uitgestaan. Het was te verwonderen, dat er nog iemand gezond en ongekwetst zijn woning kon bereiken, want van alle kanten hagelde het stenen. Enige bezetten de straten met pieken en andere wapenen; anderen waren uit vrees naar hun huizen gelopen, en wierpen hun pieken door de vensters op de gelovigen, die daar voorbij kwamen; anderen brachten wagens en karren, en plaatsten die dwars over de straten, om zo de doortocht te beletten aan hen, die uit het huis kwamen. Dit alles belette God nochtans niet, om de Zijnen door al deze gevaren heen te helpen, die Hij in die tijd voorgenomen had in het leven te behouden; opdat ieder leren zou, dat al het geweld van het volk de anderen niet in het huis kon gesloten houden, tenzij Hij beschikte om daar wegens hun standvastige belijdenis geloofd en geprezen te worden, en opdat de verlossing der anderen een eeuwige getuigenis zou zijn van Zijn wonderbare almacht, en wel over hen, die het Hem behaagde te bewaren. En zo werd ieder geleerd, dat hij zijn weg en leven moest toevertrouwen aan het bestuur van Gods voorzienigheid.

Slechts één onder deze grote hoop, die door alle beletselen niet goed de wijk kon nemen, werd door een steen getroffen, waardoor hij, ernstig gekwetst, op straat neerviel, waar hij door verschillende houwen en steken van het woedende volk werd vermoord, zodat hij, door al de wonden en het verschrikkelijk bloedverlies, bijna geen menselijke gedaante meer had. Vandaar werd het lijk gesleept naar het klooster van Sint Benedictus, waar het ten spot en verguizing van vele lieden werd neergelegd, zo zelfs, dat hij bij de vijanden geen goed vriend van God heette, die dit lijk niet een steek of slag gaf, of slijk en vuiligheid daarop wierp, onder het uitspreken van enige lasterlijke woorden uit haat en nijd, welke zij het Evangelie toedroegen.

Nadat er velen aan de handen van deze bloeddorstige wolven waren ontlopen, bleef er niemand in huis dan vrouwen, meisjes en enige mannen, die uit vrees niet durfden weglopen. Van deze mannen waren er nog enige over de muren in de naastbij gelegen tuinen gevallen, waar zij bewaard werden, totdat de rechters zouden gekomen zijn. Anderen, die bij het aanbreken van de dag probeerden te ontlopen, werden door het volk vastgehouden en bewaard, na eerst vreselijk geslagen en getrokken te zijn door het woedend gemeen. Toen de vrouwen zagen, dat alle hoop op hulp, die zij op de mannen hadden gesteld, vervlogen was, vertoonden zij zich aan de vensters van het huis, en vroegen genade aan dit onstuimig en woedend volk, dat reeds met geweld in het huis begon te vallen, en te roven, wat zij slechts konden. Deze vrouwen betoonden haar onschuld, en verlangden, dat men haar voor het gerecht wilde brengen, en op behoorlijke en rechterlijke wijze behandelen. Doch geen bewijs van redelijkheid was in dit onbeschoft volk overgebleven, want zij gaven aan geen rede gehoor, en gingen slechts voort met de betoning van hun ongehoorde wreedheid.

Deze vrouwen waren derhalve reeds bereid, om zich in de handen van haar vijanden over te geven als een hoop onschuldige lammeren; doch Martinus, de procureur des konings, met enige commissarissen en vele gerechtsdienaren, kwamen juist tijdig genoeg, om, gelijk het God behaagde de wrede moord te beletten. Terstond opende men de deuren voor hem en de dienaren, daar hij vanwege de Hoge Overheid kwam. Die in het huis waren baden hem, de razernij van het volk een weinig te doen bedaren en de vijanden te beletten bloeddorstige handen aan deze beklaglijke vrouwen en meisjes te staan; want door de komst van de procureur schuimbekte het volk van boosheid, omdat nu de prooi hun zou ontnomen worden.

Toen Martinus binnen gekomen was, vond hij daar alles zo, dat hij genoegzaam de onschuld van deze lieden kon bemerken. Ja, toen hij de gehoorzaamheid en de eerbied zag, die zij de rechters en de overheid toonden, kon hij zijn tranen niet bedwingen.

Nochtans liet hij niet na met zijn zaken voort te gaan, en deed naarstig onderzoek naar alles wat daarin het huis was geschied en voorgevallen. (...)

Zij spaarden deze vrouwen evenmin, als zij de mannen vroeger hadden ontzien, zonder enig onderscheid te maken tussen vrouwen en mannen, meisjes en kinderen, edelen of geringen. Vier of vijf uitgezonderd, waren zij allen vrouwen en jonkvrouwen van goeden huize, die zij allen hoeren noemden. Zij werden op alle mogelijke wijze bespot, belasterd, geslagen, gesmeten, gestoten, haar klederen in stukken gescheurd, de mutsen van het hoofd getrokken, het haar uitgetrokken, en haar aangezichten met drek en onreinheid van de straat besmeerd. In zulk een ellendige toestand werden zij allen, omtrent zes of zevenentwintig in getal, nadat zij gedurende zes uren in het huis waren belegerd geweest, naar de gevangenis gesleept. En al streed het ook tegen alle wetten, dat personen, die gevangen en gebonden waren, en onder geleide van de rechters werden overgebracht, aldus door gewone personen werden behandeld, werd er nochtans nooit een klacht over ingeleverd, omdat zij hervormde christenen waren, die dus werden mishandeld; doch God wilde aldus geëerd worden in de schande en de last, welke de zijn werden aangedaan.

En werden zij aldus zo jammerlijk op de straat mishandeld, niet beter hadden zij het in de gevangenis, het Chastelet genaamd, waarin zij het eerst gebracht werden, want de rovers en dieven werden uit de holen en onreine plaatsen gehaald, om plaats te maken voor deze gelovigen. Geruime tijd werd deze beklaglijke lieden spijs en drank onthouden, terwijl men verboden had iemand bij hen toe te laten, die komen mocht om hen te vertroosten. Nochtans, de almachtige God, Die de Zijn nooit verlaat, maar altijd zorg voor hen draagt, bestuurde het, dat zij niet ongetroost bleven. Wegens de grote menigte gevangenen, namelijk, waren de gevangenenbewaarders genoodzaakt vele gevangenen in een en dezelfde plaats op te sluiten, onder wie er altijd iemand gevonden werd, die sterker in het geloof en meer welgemoed was dan een zijner metgezellen, die dan al de anderen wist te bemoedigen, en te versterken in het geloof. Van alle kanten zongen zij den Heere Psalmen en vervulden het gehele Chastelet met Gods lof, wat een voldoende bewijs was van een bijzonder betrouwen op hun onschuld, welke zij in hun harten gevoelden.

Terwijl de gelovigen zich tegen de leugens van hun vijanden poogden te beschermen, en elkander in de Heere trachtten te troosten, haastten de vijanden aan de anderen kant zich, om aan deze beklagenswaardige mensen het vonnis te voltrekken. De lijfstraffelijke rechter, aan wie deze taak was opgedragen, liet niet na deze zaak zoveel mogelijk te bespoedigen. Reeds was het volk bij herhaling samen gekomen ter plaatse, waar men gewoon is het vonnis te volvoeren, om hun ogen aan dit droevig schouwspel te verzadigen, waarnaar zij zo zeer verlangden.

Eindelijk, op de 17e September, werd de koning door de lijfstraffelijke rechter gewaarschuwd, dat het rechtsgeding der gelovigen nu zover was gebracht, dat zij gereed stonden om het laatste vonnis te ontvangen. Terstond zond de koning de lijfstraffelijke rechter naar het rechthuis, om alle andere dingen te staken, en ogenblikkelijk voort te gaan met het vonnis der gelovigen, en wel dadelijk na het bericht van de rechter, die in hun raad, volgens zijn verlangen, zitting moest nemen, ofschoon, op bevel van het hof, niemand toegelaten was iets mee te delen, of een oordeel uit te spreken, tenzij hij lid was van de raad. Hij koos daartoe ook tot commissarissen, die hem geschikt voorkwamen in deze zaak aangesteld te worden, twee presidenten en twaalf raadsheren, of twaalf aanzienlijke mannen, die het hof daartoe geschikt zou achten. Nadat deze commissie bij elkaar gekomen was, kon de

raad niet toestaan, dat de bedoelde rechter onder hen toegelaten werd bij de behandeling van het rechtsgeding, omdat dit in strijd was met de gebruiken en gewoonten van het Parlement, en ook omdat hij een ongunstig oordeel uitgesproken had over de gravin van Senigan. Daarom werden Louis Gayan, raadsheer, en Baptiste du Mesuil, advocaat, afgezonden, om deze zaak aan de koning mee te delen. Toen men dit bij de koning gedaan had, stemde deze toe, dat de zaak zou beslist en beëindigd worden op voorlichting van bedoelde rechter en een raadsheer.

Nadat de brieven daarover waren overgegeven, ging men tot de uitvoering van het vonnis over. De eerste, die ter dood veroordeeld werden, waren Nicolaas Clinet, Taurin Gravelle, mevrouw Philippina de Luns, weduwe van de heer Graveron, die samen, en nog enige anderen daarna, zeer standvastig in de Heere stierven, in het jaar onzes Heeren 1557.

27. September 1557. De executie te Parijs van **Nicolas Clinèt, van Taurin Gravelle en van madame Philippe du Luns**, weduwe van de heer van Graveront, 21 jaar. –

Ziehier zullen de drie eerste slachtoffers van de bijeenkomst in de Rue Saint-Jacques die het Parlement naar de beul verwees. (Zie ook mei 1557.)

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Philippina de Luns, 23 jaar

Mevrouw Philippina de Luns was geboortig van Gase, in het kerspel van Luns, in het bisdom van Perigeux. Op de leeftijd van drieëntwintig jaren trof haar het martelaarschap. Met haar heer kwam zij uit Gascogne te Parijs, teneinde zich bij de christelijke gemeente te voegen, en daar haar verdere leven door te brengen. Zij leefde zo godzalig, dat ieder een voorbeeld aan haar nemen kon.

In Mei kreeg haar man, de heer van Graveron, zijnde *een ouderling der gemeente*, gevaarlijke koortsen, waaraan hij ook bezweek. In haar weduwstaat liet zij niet na God de Heere te dienen, zodat zij, benevens anderen, in de samenkomst der gemeente werd overvallen en gegrepen. In de gevangenis werd zij zeer aangevochten zowel door de rechters, als door de leraars van de Sorbonne. Zij volhardde echter en overwon hen allen. Haar gewoon antwoord was, *dat zij haar geloof uit Gods Woord geput had, en daarom daarbij wilde leven en sterven.*

Toen Maillard, de domheer van Parijs tot haar kwam, wees zij die af en zei, dat zij geen plan had zulk een deugniet te woord te staan. Als zij voor de rechters gebracht werd, zuchtte zij van tijd tot tijd, maar antwoordde nochtans getroost en met een blijmoedig hart. Toen zij op zekere tijd voor de beambte Monsmer stond, en haar gevraagd werd, of zij niet geloofde dat het lichaam van Jezus Christus in het sacrament des altaars zich bevond, antwoordde zij: "Mijnheer, wie zou toch kunnen geloven, dat dit het lichaam van Hem zou zijn, Wien alle macht gegeven is, en Die in de hoogste hemelen is opgevaren, een lichaam, dat door de muizen wordt opgeknaagd en door de meerkatten en apen verslonden." Daarop verhaalde zij een geschiedenis, die in haar vaderland met de broodgod was voorgevallen, en deed dit met zulk een opgeruimd gelaat, dat zij genoegzaam te kennen gaf, ofschoon haar de tranen in de ogen stonden, dat zij niet kleinmoedig was en de dood niet vreesde.

Toen de beambte haar weer in de gevangenis liet brengen, richtte zij het verzoek tot hem: "Mijnheer, gij hebt mijn zuster van mij verwijderd en bevolen, dat ik alleen moest zitten, waaruit ik bemerk, dat het uur mijns doods niet ver meer af is. Zo ik ooit

troost nodig had, dan heb ik die nu nodig. Daarom bid ik u, mij een Bijbel of ten minste een Nieuw Testament te doen bezorgen, opdat ik daaruit enige troost mag putten."

Deze Godzalige vrouw werd ook door haar burens aangeklaagd en beschuldigd, niettegenstaande deze moesten bekennen dat zij onberispelijk leefde en zeerweldadig was, dat er in haar woning psalmen werden gezongen, en twee of driemaal een zeer groot aantal mensen er uit gekomen waren. Voorts, dat, toen haar man was gestorven, er geen priesters bij haar geroepen waren, en men ook niet wist, waar hij begraven was. Verder, dat men nooit gehoord had, in welke kerk of door wie haar kind was gedoopt geworden, want dat zij dat in de christelijke samenkomst der ware gelovigen had laten dopen.

Doch God liet zijn rechtvaardig oordeel in deze zaak ten duidelijkste blijken, want twee dergenen, die tegen de christelijke vrouw getuigd hadden, werden het op de weg met elkaar oneens, zodat de een de ander met een mes doorstak.

Daarna ondervroegen zij haar en stelden haar zulke artikelen voor, zoals zij dit bij de gevangenen christenen gewoon zijn, waarop zij met een bijzondere vrijmoedigheid en volharding antwoordde.

Het zalig uiteinde van de drie genoemde martelaren, te weten Nicolaas Clinet, Taurin Gravelle en vrouw van Graveron

Door de daartoe aangestelde commissarissen, en wel op aandringen van de beambte, werden deze drie heilige martelaren op de 17de September veroordeeld. Nadat zij gepijnigd en in de kapel gebracht waren, wachtten zij op de zalige uur des doods. Intussen kwamen de leraars tot hen, die hen, volgens hun gewoonte zeer kwelden. Deze werden echter moedig door hen afgewezen, daar zij in hun belijdenis bleven volharden, en aldus werden zij eindelijk uit de gevangenis op een wagen naar de strafplaats gevoerd.

Aan hen, die hem van het geloof poogde afvallig te maken, antwoordde **Clinet**, dat hij niets beleden of verdedigd had dan de waarheid Gods. Toen hem een leraar vroeg, of hij de heilige Augustinus niet wilde geloven, zei hij: Ja, ik wil de heilige Augustinus graag geloven, want ik heb niets gezegd, dat ik niet uit Augustinus zou kunnen bewijzen."

Toen **vrouw van Graveron** zag, dat er een priester tot haar kwam, en haar de biecht wilde afnemen, zei zij: "Aan God wil ik mijn zonden belijden, en ik weet zeker, dat Hij die vergeven zal. Ik geloof ook niet, dat iemand anders dan God de zonden vergeven kan, want dit heb ik uit Gods Woord geleerd." Als ook enige rechters verlangden, dat zij het houten kruis in de hand zou nemen, zoals anderen deden, die naar de strafplaats gingen, omdat er geschreven staat: "Ieder zal zijn kruis dragen," antwoordde vrouw Philippina: "Lieve heren, gij geeft mij wel een ander en zwaarder kruis te dragen, daar gij mij tegen recht en billijkheid ter dood hebt veroordeeld, en wel omdat ik al mijn hoop op Christus stel, Die nooit van zulk een kruis te dragen, als waarvan gij spreekt, iets geleerd heeft."

Gravelle had een blijmoedig gelaat, en zijn uiterlijk tekende vergenoegdheid, alsof hij gelachen had. Hij verontrustte zich over zijn vonnis in het geheel niet. Toen een zijner vrienden hem vroeg, tot welke dood hij veroordeeld was, zei hij: "Ik weet wel, dat ik ter dood ben veroordeeld, maar ik heb er niet op gelet, welk een dood dit wezen zal; want ik ben verzekerd, dat God mij zal bijstaan, welke dood ik ook sterven zal."

Toen hij de kapel verliet, zei hij: "Heere mijn God, sta mij bij!" Toen men hem aanzei,

dat het Parlement hem de tong wilde laten uitsnijden, indien hij zich niet bekeerde, zei hij, dat dit in zijn vonnis niet bepaald was, waarom hij zich daartegen enigermate verzette. Doch, toen hij vernam, dat het parlement dit bevolen had, stak hij gewillig de tong voor de beul uit, opdat die uitgesneden zou worden. En, nadat zijn tong was uitgesneden, zei hij op verstaanbare wijze: "Ik bid u, bidt God voor mij."

Toen men ook van **vrouw Philippina** verlangde, dat zij haar tong zou laten uitsnijden, deed zij het gewillig en zei: "Daar ik om mijn gehele lichaam niet treur, waarom zou ik dan om mijn tong treuren? Neen, in het geheel niet."

Nadat zij nu alle drie gereed waren, verlieten zij het paleis.

Gravelle betoonde een wonderbare standvastigheid, en door zijn diepe zuchten en zijn naar de hemel gericht hoofd, bewees hij ten volle hoe ernstig hij in zijn hart tot God bad.

Clinet sloeg ook de ogen naar de hemel, doch hij scheen wat treuriger te zijn dan de anderen, en wel wegens zijn hoge ouderdom, en, omdat hij in de gevangenis veel verduurd had.

Vrouw Philippina intussen, scheen veel vrolijker en moediger te zijn dan de anderen. Haar buitengewoon schoon aangezicht onderging niet de minste verandering. Vroeger had zij, wegens de dood van de man, rouwklederen gedragen, en zich volgens de gewoonte van het land, met witte sluiers bedekt, doch toen legde zij haar rouw en weduwklederen af, en trok feestklederen aan, alsof zij in heerlijke glans van haar Bruidegom, de Heere Christus Jezus, tegemoet ging.

Op de plaats Malbert aangekomen, werden Clinet en Gravelle levend verbrand.

Vrouw Philippina werd eerst aan de paal geworgd en daarna onder de voeten en het aangezicht geroosterd.

9. Brief van Jean Calvijn aan de gevangen vrouwen in Parijs

Toen Calvijn deze brief schreef was mevrouw Philippe de Lunz, weduwe van de Seigneur de Graveren terechtgesteld. Zij werd op 27 (of 17) september naar de gerechtsplaats gebracht, beklom moedig de brandstapel, bleef standvastig tot het einde en liet aan haar metgezellen het voorbeeld van een onwankelbare trouw en bewonderenswaardige zachtheid na. Mevrouw Rentigny, mevr. d'Ouartiss, mevr. de Champagne en mevr. de Longemeau, wachtten nog steeds op hun vonnis.

“Het verwondert mij niet, zeer geliefde zusters, dat u door deze wrede vervolgingen smartelijk overvallen bent en vlees en bloed daarvan met weerzin vervuld zijn, en dat te meer, omdat God in u werken wil door Zijn Heilige Geest. Zo de mannen zwak zijn en makkelijk vervoerd, de teerheid van uw geslacht is nog groter naar de loop der natuur, maar God, Die ook werkt in licht-breekbare vaten, weet juist Zijn kracht te openbaren in de zwakheid der Zijnen. Daarom moet u tot Hem uw toevlucht nemen, Hem voortdurend aanroepen en Hem smeken dat het onvergankelijke, dat Hij in u gelegd heeft en door hetwelk Hij u aangenomen heeft tot Zijn kinderen, vruchten mag dragen naar uw behoefte en dat u daardoor gesterkt mag worden om weerstand te bieden aan alle angst en droefheid. U weet wat de heilige Paulus zegt: *dat God het dwaze van deze wereld heeft uitverkoren, opdat Hij de wijzen beschamen zou, en het zwakke der wereld, opdat Hij 't sterke zou beschamen* (1 Korinthe I : 27 en 28).

Dat moet u bemoedigen, zodat u door de zwakheid van uw geslacht niet krachteloos wordt, al verachten de mensen die; want hoe hoogmoedig en trots zij zijn en hoe zij God en Zijn dienaren verachten en bespotten, toch worden zij gedwongen Zijn kracht en Zijn heerlijkheid te bewonderen, waar zij die zien schitteren. En hoe zwakker het vat is waarin God Zich openbaart, des te meer wonden zij in benauwdheid gebracht door Gods kracht, waaraan zij geen weerstand kunnen bieden.

U ondervindt, dat de waarheid Gods bij hen verafschuwd wordt, waar zij die ook vinden; zij haten die bij mannen en vrouwen, bij geleerden en eenvoudigen, bij rijken en armen, bij groten en kleinen. En wanneer zij uit de sekse of de stand aanleiding vinden om des te meer op ons aan te vallen (wij zien, dat zij de spot drijven met vrouwen en eenvoudige handwerklieden, alsof die geen recht hadden over God te spreken of voor hun zieleheil te zorgen), dan moeten wij bedenken, dat alles tegen hen getuigt en hun tot beschaming wordt. Maar daar het God behaagd heeft u tot Zich te roepen, evengoed als de mannen (want bij Hem is er geen verschil tussen man en vrouw), is het nodig, dat ge uw plicht doet en Hem verheerlijkt naar de mate der genade die Hij u gegeven heeft, niet minder dan de grootste helden, die Hij met wetenschap en kracht heeft toegerust. Omdat Jezus Christus voor u gestorven is en door Hem op uw zaligheid hoopt, daar u gedoopt bent in Zijn Naam, zo mag u niet lafhartig zijn en moet Hem de eer geven, die Hem toekomt. Daar wij allen gezamenlijk ons heil vinden in Hem, is het nodig, dat wij allen gezamenlijk, zowel mannen als vrouwen, Zijn zaak verdedigen.

Wanneer Hij ons in de strijd voert en op de proef stelt tegenover Zijn vijanden, en wij beroepen ons op onze zwakheid om Hem te verlaten of te verloochenen, dan baat ons dat niets, maar wij laden het oordeel der trouweloosheid op ons. Want Hij, Die ons in de strijd voert, rust ons ook toe met de nodige wapenen en leert ze ons gebruiken. Wij hebben niets anders te doen dan ze op te nemen en ons door Hem te laten leiden. Hij

heeft beloofd, ons de woorden in de mond te geven en de wijsheid, waaraan de vijand geen weerstand kan bieden. Hij heeft beloofd kracht en standvastigheid te geven aan hen, die op Hem vertrouwen. Hij heeft Zijn Geest uitgestort op alle vlees en laat zonen en dochteren profeteren, zoals Hij voorzegt heeft door Zijn profeet Joël, als een zeker bewijs, dat Hij zowel aan zonen en dochters, als aan mannen en vrouwen Zijn gaven schenkt, die nodig zijn om Zijn eer te handhaven. Wij moeten daarom niet traag zijn, Hem die te vragen, niet beangst om ze aan te nemen en ze gebruiken, wanneer Hij ze ons heeft toebedeeld.

Bedenkt, welke de kracht en de standvastigheid is geweest van de vrouwen bij de dood van onze Heere Jezus Christus; de apostelen hadden Hem verlaten, zij bleven Hem trouw met een wonderlijke standvastigheid en een vrouw werd de boodschapster om aan de apostelen Zijn opstanding te verkondigen, die zij niet konden geloven, noch begrijpen. Als God ze toen die eer heeft waardig gekeurd en die kracht heeft geschonken, denkt n, dat Hij nu minder macht heeft, of dat Hij van wil veranderd is? Hoeveel duizenden vrouwen zijn er niet geweest, die niet gearzeld hebben haar bloed te storten en haar leven te geven voor Jezus Christus en de komst van Zijn Koninkrijk? Heeft God haar martelaarschap niet tot nut laten gedijen? Heeft haar geloofstrouw de wereld niet overwonnen, evenals die van de mannelijke martelaars? En zonder er verder op in te gaan, zien wij nog niet duidelijk hoe God dagelijks werkt door het getuigenis der vrouwen en Zijn vijanden beschaamt, zodat er geen krachtiger prediking is dan de getrouwheid en standvastigheid, die zij betoond hebben in het belijden van de Naam van Christus? Ziet u niet, hoe de volgende uitspraak van onze Heere levendig in haar hart geworteld was: *Die Mij verloochent voor de mensen, die zal Ik ook verloochenen voor Mijn Vader, doch die Mij belijden zal voor de mensen, die zal Ik ook belijden voor Mijn Vader, Die in de hemelen is.*

Zij hebben geen vrees gehad dit broze leven te verlaten, om daarvoor een beter te verwerven, vol van de eeuwige gelukzaligheid. Stelt u dus deze zo uitnemende, zowel oude als nieuwe voorbeelden voor ogen, om in uw zwakheid sterkte te krijgen en rust te vinden in Hem, Die zulke grote dingen tot stand gebracht heeft door zwakke werktuigen. Let ook op de eer, die Hij u ten deel doet vallen, opdat ge u door Hem laat leiden, verzekerd, dat Hij machtig is om uw leven te behouden, als Hij dat nog gebruiken wil; maar ook verzekerd, als Hij het u ontnemen wil, om er een beter voor in de plaats te geven, dat u dan gelukkig bent uw broze leven tot Zijn eer tot zo'n hoge prijs over te geven en eeuwig bij Hem te leven. Want daartoe zijn we ter wereld gekomen en verlicht door de genade Gods, dat wij Hem in ons leven en onze dood verheerlijken en dat wij eenmaal met Hem verenigd worden.

De Heere geve u de genade om deze zaken wel te overdenken en ze in uw harten te prenten, opdat ge u in alles aan Zijn heilige wil onderwerpt.

Zo zij het.

Genève, (september 1557)